

Univerzita Karlova v Praze
Pedagogická fakulta
Katedra českého jazyka a literatury

Vid a způsob slovesného děje

(Verbal Aspect and Manner of Verbal Action)

Vedoucí diplomové práce: prof. PhDr. Radoslava Kvapilová
Brabcová, CSc.

Autorka diplomové práce: Lenka Pontová

Kořenského 7, Praha 5, 150 00

Český jazyk a literatura - pedagogika

prezenční studium

Rok dokončení diplomové práce: 2008

Prohlašuji, že jsem diplomovou práci vypracovala samostatně
s použitím uvedené literatury.

Praha

10.4. 2008

Velký dík patří vedoucí diplomové práce, prof. PhDr. Radoslavě
Kvapilové Brabcové, CSc., za vstřícnost a podnětné připomínky.

OBSAH

1. Úvod.....	1
2. Slovesný vid.....	4
2.1. Vid a čas.....	5
2.2. Determinovanost a indeterminovanost.....	6
2.3. Vidové dvojice.....	7
3. Způsob slovesného děje (aktionsart).....	11
3.1. Sufixace.....	12
3.2. Prefixace.....	13
3.3. Jiné sémantické rysy.....	15
4. Konkurence formálních prostředků při tvoření vidových dvojic a odvozování sloves různých kategorií způsobu slovesného děje.....	17
4.1. Sufixy.....	18
4.1.1. Sufix -nou-.....	19
4.1.2. Sufixy -a-, -va-.....	25
4.2. Prefixy.....	34
4.2.1. Prefix do-.....	37
4.2.2. Prefix na-.....	40
4.2.3. Prefix nad-/nade-.....	42
4.2.4. Prefix o-.....	43
4.2.5. Prefix ob/obe-.....	46
4.2.6. Prefix od-/ode-.....	49
4.2.7. Prefix po-.....	51
4.2.8. Prefix pod-/pode-.....	53
4.2.9. Prefix pro-.....	55
4.2.10. Prefix pře-.....	59
4.2.11. Prefix před-/přede-.....	61
4.2.12. Prefix při-.....	62
4.2.13. Prefix roz-/roze-.....	65
4.2.14. Prefix s-/se-.....	67
4.2.15. Prefix u-.....	69
4.2.16. Prefix v-/ve-.....	70

4.2.17. Prefix vy-.....	72
4.2.18. Prefix vz-/vze.....	74
4.2.19. Prefix z-/ze-.....	76
4.2.20. Prefix za-.....	79
5. Shrnutí.....	84
Prameny.....	88
Literatura.....	88
Resumé.....	92
Klíčová slova.....	93

ÚVOD

Gramatická kategorie slovesného vidu fascinuje nejen jazykovědce, ale i cizince učící se slovanský jazyk. Často jim právě ona činí v komunikaci potíže, přestože jinak ovládají cizí řeč již velmi dobře. I když i v jiných jazycích existují různé formální prostředky pro vystižení obdobného smyslového rozdílu, který my postihujeme dvojicí tvarů lišících se vidovou polaritou (například protiklad prostých a průběhových časů v angličtině), je gramatikalizovaný protiklad imperfektiva a perfektiva opravdu jedinečný. Není to ale pouze aspekt, co činí ze slovanského verba naprosto pozoruhodný slovní druh. Je to také způsob slovesného děje (aktionsart), který výrazně dokresluje jeho celkový obraz a funkční možnosti. Právě problematikou vztahu mezi slovesným videm a způsoby slovesného děje se budeme zabývat v této diplomové práci.

Budeme zkoumat funkční užití tří sufixů (*-nou-*, *-a-*, *-va-*) a dvaceti prefixů (*do-*, *na-*, *nad-*, *o-*, *ob-*, *od-*, *po-*, *pod-*, *pře-*, *před-*, *při-*, *pro-*, *roz-*, *s-*, *u-*, *v-*, *vy-*, *vz-*, *z-*, *za-*), kterými se odvozují deverbativa různých sémantických tříd lišící se od základového slovesa videm. U každého tohoto formálního prostředku rozhodneme, zda se jím také mohou tvořit čisté vidové dvojice, tedy zda plní kromě slovotvorné funkce i funkci gramatickou. Je nutné podotknout, že naším cílem není provést naprosto vyčerpávající sémantickou analýzu třiadvaceti afixů, protože takový úkol rozhodně nelze realizovat v rámci rozsahu diplomové práce. Například možnost odvozovat desubstantivní a deadjektivní verba vždy pouze zmiňujeme a podrobněji se jí nezabýváme, protože toto uplatnění afixu se netýká přímo našeho tématu, kterým je konkurence formálních prostředků při tvoření vidových dvojic a při odvozování deverbativ. Jde nám o to, abychom uvedli ilustrativní příklady uplatnění zásadních funkcí přípon a předpon a stanovili, zda také je, nebo není každá z nich prostředkem tvoření vidových dvojic.

Při analýze využíváme příklady sloves i kontextů, ve kterých se vyskytují, z korpusu SYN2000. Pro přehlednost a grafické odlišení ponecháváme citace dokladů výskytu z korpusu v odlišném typu písma, Courier New.

V průběhu 20. století došlo k významnému vývoji poznatků v oblasti české aspektologie. Zejména v období od 40. do 60. let výrazně přispěli k objasnění této verbální kategorie svými studii I. Poldauf, A. Dostál, I. Němec a F. Kopečný. Už v roce 1943 Ivan Poldauf publikoval první ze svých studií na toto téma, *Mechanismus slovesných vidů v nové češtině*, po které následovalo později mnoho dalších. Mezi nejdůležitější z nich patří studie *Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině* (1954), ve které autor jasně popsal podstatu prostě vidových a subsumpčních předpon a zformuloval kritéria kladená na čisté vidové dvojice. V tomto plodném dvacetiletí vyšly v rozmezí čtyř let i dvě naše nejvýznamnější diachronně zaměřené práce, v roce 1954 Dostálova *Studie o vidovém systému v staroslověně* a v roce 1958 Němcova *Geneze slovanského systému vidového*, zaměřená na vznik a nejstarší vývoj kategorie slovesného vidu ve slovanských jazycích.

Uplynulo bezmála dvacet let od doby, kdy vyšel první Poldaufův aspektologicky zaměřený příspěvek, a v roce 1962 vychází Kopečného monografie *Slovesný vid v češtině*,¹ která přihlíží i k faktu, že stejnými formálními prostředky, jaké se využívají při tvorbě vidových dvojic, se také odvozují verba různých sémantických tříd. Kopečný se podrobně věnuje násobeným slovesům, která označuje jako „příznakově neaktuální“, dále okamžitým slovesům a distributivům. Všechny výše jmenované práce určily postoj ke

¹ V roce 1956 se v časopise *Slovo a slovesnost* rozvinula diskuse na téma prostě vidové předpony v češtině mezi I. Poldaufem a F. Kopečným. Oba jazykovědci ve své velmi podnětné polemice o slovesném vidu na stránkách *Slova a slovesnosti* pokračovali po vydání Kopečného *Slovesného vidu v češtině*, zejména v letech 1964-1966.

kategorii aspektu v naší jazykovědě a stanovily základní pojmy i termíny potřebné pro její postižení.

Také problematice způsobu slovesného děje se v průběhu 20. století, kdy se teprve postupně přestávala směřovat tato kategorie sémantické povahy s videm a stávala se samostatným pojmem, věnovalo několik jazykovědců. Vladimír Šmilauer již v roce 1946 přispěl do *Druhých hovorů o českém jazyce* svou studií *Slovesný vid a způsob slovesného děje*. Důležitým počinem bylo vymezení jednotlivých sémantických tříd sloves, které provedl ve svém příspěvku z roku 1960 *Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje* A. V. Isačenko. Problematiky způsobu slovesného děje se dotýkají i Zdena Skoumalová ve své práci *O komplexní analýze verbální prefixace* (1968), Vladimír Šmilauer v *Novočeském tvoření slov* (1971) a Dušan Šlosar ve *Slovotvorném vývoji českého slovesa* (1981).

Ve srovnání se zkoumáním českého vidového systému byla však této kategorii přece jen věnována výrazně menší pozornost. Dodnes není uspokojivě vyřešena ani otázka stanovení všech zásadních pojmů a termínů nezbytných pro její popis, které by byly užívány jednoznačně a především jednotně. V poslední době o vztahu mezi slovesným videm a způsoby slovesného děje psal Miroslav Komárek.² Přesto se domníváme, že téma provázanosti obou kategorií nebylo dosud úplně vyčerpáno, že mnoho otázek zůstává prozatím otevřených. Jednou z nich je i možnost uplatnění některých formálních prostředků, jejichž signifikantní funkcí je odvozování sloves určité sémantické třídy, při tvoření čistých vidových dvojic.

² KOMÁREK, M. Ke vztahu mezi videm a tzv. způsoby slovesného děje. In *Čeština - univerzálie a specifika 4*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 135-139.

2. slovesný vid

Sloveso je slovní druh s jedinečným tvarotvorným systémem zahrnujícím šest gramatických kategorií (osoba, číslo, způsob, čas, slovesný rod a vid). Samotný počet slovesných tvarů, které je možné vytvořit od jedné lexikální jednotky, je fascinující. Ne všechny však mohou vyjádřit každý z mluvnických významů. Na základě této skutečnosti hovoříme o protikladu tvarů určitých a neurčitých, které nikdy nemohou vyjádřit osobu. Vid vyjadřují jak všechny tvary finitní, tak infinitní.

Encyklopedický slovník češtiny definuje gramatickou kategorii slovesného vidu takto: „V obecné jazykovědě označuje mezinárodní termín aspekt více či méně silně gramatikalizovanou kategorii slovesa, která vyjadřuje netemporální časovou dimenzi děje/stavu vyjádřeného slovesným lexémem“ (*Encyklopedický slovník češtiny*: 2002: s. 527-528). Dnešní chápání morfologických kategorií významně ovlivnil Roman Jakobson, který přišel s myšlenkou aplikovat na morfologický systém pravidlo typické pro fonologii a gramatické kategorie interpretoval jako opozice bezpříznakového a příznakového členu. Dnes se uznává, že vlastní vidový protiklad, charakteristický pro slovanské jazyky, je protiklad sloves dokonavých (perfektiv) a nedokonavých (imperfektiv), přičemž dokonavost je v této dvojici členem příznakovým. Dokonavá slovesa označují „uzavřeně“, „celistvě“ pojatý slovesný obsah, kdežto nedokonavá slovesa, jakožto bezpříznakový člen dvojice, o uzavřenosti slovesného obsahu nic nevypovídají.³

Se zvláštní koncepcí přišel František Kopečný, který ve své monografii hovoří o tzv. „třetím vidu“, o neaktuální násobenosti. Tvrdí, že v češtině existují podle vidu tři řady slovesných tvarů: 1) základní, prostě nedokonavé tvary (bezpříznakové i co do

³ Jiří Černý (viz Černý 1970) vid u slovanského slovesa interpretuje odlišně, chápe ho jako symetrickou kategorii, která vznikla přebudováním asymetrické kategorie aspektu. Perfektiva i imperfektiva jsou dle jeho názoru dnes funkčně příznaková.

dokonavosti i co do násobenosti): *píše, dělá, platí, hází, nese, nosí*
2) dokonavé tvary k nim: *napíše, udělá, zaplatí, hodí*, ale i slovesa typu *nadělá se, unese to, dovede to*, která Kopečný označuje jako neaktuální perfektiva; 3) nedokonavé tvary příznakově násobené a zároveň příznakově neaktuální: *psává, dělává, platívá, házívá, chodívá, nosívá, nasedává se* (viz Kopečný 1962a: s. 19). Kromě základního vidového protikladu dokonavost - nedokonavost rozlišuje Kopečný u imperfektiv druhý vidový protiklad, neaktuální násobenost - prostá nedokonavost. Příznakový člen druhé dvojice se vyznačuje jedním rysem slovníkovým, totiž násobeností, a jedním rysem gramatickým, totiž neaktuálností. Podle této koncepce se odlišují slovesným videm jednak dvojice *dělat - udělat, psát - napsat, vydělat - vydělávat*, jednak i dvojice *dělat - dělávat, psát - psávat, vydělávat - vydělávávat* (viz tamtéž: s. 5). Kopečný se svým stanoviskem zůstal osamocen, jeho pojetí vidu jako tříčlenné kategorie nebylo dalšími jazykovědci přijato.

2.1. Vid a čas

Vid je úzce spjat s gramatickou kategorií času. Specifický vztah mezi nimi se projevuje především tím, že dokonavý vid se vylučuje s aktuálním přezentem, aktuální přítomnost mohou vyjadřovat jen imperfektiva. V aktivu tedy perfektiva tvoří pouze neúplný systém časových významů (préteritum: *udělal*, přezens: 0, futurum: *udělá*). V pasivu tvoří paradigma času úplné, ale přezens neoznačuje děj probíhající v okamžiku promluvy (préteritum: *byl udělán*, přezens: *je udělán*, futurum: *bude udělán*). Kromě toho, že se děj teprve uskuteční, může přítomný tvar dokonavých verb vyjadřovat také děje časově nezařazené (například: *Kdykoli si na to vzpomenu...*) nebo přezens historický (minulost transponovanou do přítomnosti). Kopečný připomíná, že také frekventativa typu *dělávat* nemohou vyjádřit děj odvíjející se v okamžiku promluvy, přestože

jsou nedokonavá, a právě tuto jejich neschopnost nazývá „neaktuálností“ (viz Kopečný 1962a).

Gramatická kategorie vidu se kříží s časovým významem při poměru mezi dvěma (nebo i více) ději. Z dokonavosti nebo nedokonavosti vyplývá obsahový vztah blízký relativnímu času (viz Panevová - Benešová - Sgall 1971: s. 49). *Encyklopedický slovník češtiny* uvádí, že „současnost dvou dějů lze dedukovat z nedok. v. v první větě (*Petr psal článek a pil/vypil pivo*), časovou posloupnost naopak z dok. v. v první větě (*Petr napsal článek a pil/vypil pivo.*)“ (*Encyklopedický slovník češtiny* 2002: s. 528).

Imperfektiva vytvářejí úplné paradigma časových významů, tvoří opisné futurum (kromě determinovaných sloves pohybu, která tvoří futurum synteticky - o tom viz níže). Schopnost tvořit opisné futurum je spolu s možností stát v pozici po fázových slovesech důležitým formálním kritériem nedokonavých sloves. Sémantické pomůcky pro určení vidu v podobě otázek (například možnost ptát se na imperfektiva: „Co děláš právě teď?“, „Jak dlouho?“) nebo použití adverbíí (možnost spojení perfektiv s příslovci typu „najednou“, „náhle“) jsou velmi nespolehlivé. Kromě schopnosti tvořit opisné futurum a možnosti pojít se s fázovými slovesy se oba členy vidového páru od sebe liší ještě jednou důležitou gramatickou vlastností. Od imperfektiv se tvoří přítomný přechodník a také od něj utvořené příslušné adjektivum, kdežto od perfektiv se tvoří přechodník minulý a náležité adjektivum.

2.2. Determinovanost a indeterminovanost

K nedokonavým slovesům patří specifická skupina párů sloves podléhajících protikladu determinovanosti a indeterminovanosti: *běžet - běhat, hnát - honit, jet-jezdit, jít - chodit, letět - létat (lítat)*,

*nést - nosit, táhnout - tahat, vést - vodit, vézt - vozit.*⁴ Determinovaný člen na rozdíl od indeterminovaného vyjadřuje významový rys zaměřenosti děje k určitému cíli. Indeterminovaná slovesa mohou vyjádřit obvyklé, opakující se děje, na rozdíl od sloves násobených (frekventativ) mohou však vyjadřovat aktuální přítomnost. Determinovaná slovesa pohybu tvoří synteticky zvláštní formu budoucího času, a to prostřednictvím gramatického prefixu *po-* (*pů-*) (*poběží, požene, pojede, půjde, poletí, ponese* apod.). Tento způsob tvoření futura se potom uplatňuje analogicky i u některých dalších nedokonavých sloves s významem určitého pohybu, která nepodléhají protikladu determinovanosti a indeterminovanosti (například *pokvete, poroste*, expresiva s významem pohybu *posviští si, pofičí si* apod.).

2.3. Vidové dvojice

Vidová korelace se realizuje dvojicemi tvarů jednoho a téhož lexému, jehož lexikální význam se změnou vidu nemění. Kromě sloves, která mají dokonavou i nedokonavou formu, existují i slovesa, která jsou z hlediska vidu nepárová. Mají buď jen nedokonavou formu = imperfektiva tantum (*sedět, spát, jít, moci, smět, muset* apod.), nebo jen formu dokonavou = perfektiva tantum (*zakřičet, vydržet, nadchnout, zalyžovat si* apod.). Podle *Mluvnice češtiny* (2) je předpokladem převedení děje vyjádřeného nedokonavým slovesem do kategorie sloves dokonavých mutační charakter tohoto děje. Na vidovém protikladu se tedy spíše podílejí jen mutační slovesa (viz *Mluvnice češtiny* (2) 1986: s. 181).

Druhý člen vidové dvojice se může tvořit dvěma morfologickými postupy. Jedním z nich je sufixace, která je typická

⁴ Igor Němec v protikladu determinovanost - indeterminovanost spatřuje východisko pro vznik a vývoj gramatické kategorie slovesného vidu ve slovanských jazycích (viz Němec, I. Kategorie determinovanosti a indeterminovanosti jako základ slovanské kategorie vidu. In *Slavia* 25, 1956, s. 496-534).

pro tvoření imperfektiv. Imperfektivizačními sufixy v češtině jsou: *-ova-* (*přípravit* > *přípravovat*, *dodržet* > *dodržovat*), *-a-* (*domluvit* > *domlouvat*, *otevřít* > *otvírat*), *-e/-ě-* (*otočit* > *otáčet*, *vyrobiť* > *vyrábět*), *-va-* s dloužením předcházející samohlásky (*dát* > *dávat*, *dodělat* > *dodělávat*, *pohřbít* > *pohřbívat*[^] (k prefigovaným perfektivům vzoru *tisknout se* připojuje rozšířená varianta *-áva-*: *vyzvednout* > *vyzvedávat*). Některé uvedené příklady ukazují, že sufixace může být poměrně často doprovázena alternací kořenového morfému.

Vyvstává otázka, zda můžeme sufixaci považovat také za prostředek perfektivizace. Pomocí přípony *-nou-* odvozujeme deverbativní slovesa, která jsou dokonavá (*bodat* > *bodnout*, *sprchovat se* > *sprchnout se*, *riskovat* > *risknout*). Spolu se změnou vidové polarity však v tomto případě dochází také k modifikaci významu, takto vzniklá okamžitá slovesa označují jednorázový děj. Kopečný tvrdí, že jde v těchto případech o zřetelnou perfektivizaci, a ve své monografii píše: „Třebaže je tento zdokonavovací proces provázen jistým afektivním přízvukem (tak jako i ruský poměr *mobilizovat* - *mobiliznut*), nemůžeme jej pokládat za negramatický, za lexikální, tvořící jen slovesa okamžitá. Je ovšem pravda, že i tuto čistě lexikální funkci ani ne tak okamžitosti, jednodobosti jako spíše vyznačení malé míry tento sufix má" (Kopečný 1962a: s. 99). Pokud budeme vycházet z definice vidového protikladu jako dvojice tvarů jednoho lexému lišících se pouze videm, nikoli významem, nemůžeme tento případ považovat za čistou perfektivizaci. Náзор, že se jedná o změnu způsobu slovesného děje, dnes jednoznačně převládá. Za vidové protějšky takto odvozená slovesa nepokládají ani autoři *Mluvnice češtiny* (2) (viz *Mluvnice češtiny* (2) 1986: s. 187) ani autor příslušného hesla (Vid) v *Encyklopedickém slovníku češtiny* (viz *Encyklopedický slovník češtiny* 2002: s. 529). Domníváme se však, že existují případy, ve kterých je sémantický rozdíl mezi nedokonavým slovesem a slovesem dokonavým od něj odvozeným příponou *-nou-* nepatrný, snad i nulový (viz níže).

Ne zcela jednoznačně interpretuje momentální slovesa *Příruční mluvnice češtiny*, která je označuje za „zvláštní skupinu perfektiv“. Autoři v oddílu věnovaném morfologii (Z. Rusínová, M. Nekula) přímo neuvádějí, zda považují sufixaci příponou *-nou-* za prostředek tvoření vidových protikladů, nebo nikoli. V jejich definici se objevuje slovní spojení „jejich nedokonavá podoba“, které by mohlo svědčit pro interpretaci, že se jedná o vidotvorný postup. „Jejich zvláštnost tkví vtom, že děj nemůže trvat. Průběh děje, který vyjadřují, je tak krátký, že se začátek a konec odehrají vtémže okamžiku, jejich nedokonavá podoba tedy nemůže vyjadřovat nedokončení děje, ale jen jeho násobky: *bodal, sekal, vykřikovat'* (Příruční mluvnice češtiny 1996: s. 319). Taková definice ale neodpovídá zdaleka všem párům sloves, jejichž dokonavý člen je tvořen sufixem *-nou-*. Například slovesa *riskovat, sprchovat se, ocítat se*, k nimž existují protějšky *risknout, sprchnout se, ocítnout se*, nevyjadřují žádné násobky krátkých dějů. A samotné vymezování vztahu mezi členy vidové korelace na základě významu okamžitosti trvání děje a násobků tohoto děje neodpovídá charakteru gramatické kategorie vidu. Takto definovaný vztah mezi dvěma formami má spíše sémantickou povahu a odpovídá tedy lexikálněsémantické kategorii způsobu slovesného děje. Tím se tedy vylučuje možnost, že by autoři příslušného oddílu mluvnice chápali příponu *-nou-* jako prostředek tvoření vidových dvojic. V kapitole věnované slovo tvorbě (autor: D. Šlosar) se v souvislosti s momentálními slovesy výslovně píše: „Nejde tu tedy o tvoření vidových protikladů“ (Příruční mluvnice češtiny 1996: s. 188).

Druhým morfologickým prostředkem tvoření vidových dvojic je prefixace, která je typická pro tvoření perfektiv. Otázka předpon jako vidotvorných prostředků je ale komplikovaná, neboť kromě toho, že mění vid, obvykle modifikují i význam slovesa. Například A. V. Isačenko ji z tohoto důvodu jako prostředek tvoření čistě vidových forem odmítá (viz Isačenko 1960: s. 12). Svou koncepcí navazuje především na názory J. S. Máslová. Později se k řadě jazykovědců tohoto názorového proudu připojila i Zdena Skoumalová (viz

Skoumalové 1968: s. 155). Miroslav Komárek, nejvýznamnější současný český aspektolog, sice striktně nezavrhne gramatickou funkci předpon (stále ji označuje za „spornou otázku“), ale spíše se kloní k názoru, „že vlastním mluvnickým prostředkem tvoření vidových dvojic je sufixální im(de)perfektivizace“ (Komárek 2006: s. 203).

Do problematiky předpon s perfektivizační funkcí zásadním způsobem zasáhl Poldauf (viz Poldauf 1943; 1954; 1956), když je rozdělil do dvou skupin. Zjistil, že kromě prostě vidových prefixů, kterých je poměrně málo, existují subsumpční (řadicí) prefixy. V případě prostě vidové předpony dnes již není jasné, proč byla zvolena právě tato, ze synchronního hlediska je nemotivovaná (jako příklad uvádí *promluvit*). Subsumpční prefixy vyjadřují to, co už je obsaženo ve významu základového slovesa, něco z tohoto významu vytýkají (jako příklad uvádí *provrtat* - *pro* vyjadřuje pronikání a *vrtat* je svým významem speciálním druhem pronikání, *zadusit*, *oddělit*). „Toto vytýkání ztrácí sémantický charakter, jen jeho vyjádření, předpona, splňuje v poměru k vlastnímu slovesu gramatický úkol: odlišuje dokonavý tvar“ (Poldauf 1954: s. 50). Prostě vidové předpony jsou poměrně nečastým a neproduktivním jevem. Oproti tomu subsumpční prefixy jsou jevem produktivním a tvoří jádro vidotvorné prefixace. Význam slova mění lexikální předpony, které tak spojením se základem vytvářejí nová slovesa a změna vidu je při derivaci jen průvodním jevem. Svou koncepcí Poldauf významně ovlivnil celou moderní teorii slovesného vidu.

Když na straně 7 uvádíme, že vidové protějšky se tvoří dvěma morfologickými postupy, sufixací a prefixací, není to zcela přesné. Existuje ještě jeden vidotvorný postup, deprefixace. Odpojením předpony vzniká například „nadpárové“ imperfektivum *šetřit* z perfektiva *vyšetřit*, vedle sebe potom stojí dvě nedokonavá slovesa se shodným významem, *vyšetřovat*, vzniklé sufixací, a *šetřit*, vzniklé odsunutím prefixu. Deprefixace je jako prostředek imperfektivizace jevem zcela okrajovým, týká se pouze malého počtu sloves.

Kromě vidových protějšků tvořených sufixací nebo prefixací existují i supletivní dvojice, jejichž každý ze dvou členů má jiný slovní základ: například *vzít-brát*, *položit - pokládat*.

Rozdíl mezi oběma tvary vidového páru nemusí být v některých případech formálně signalizován, potom hovoříme o tzv. obouvidových slovesech. Biaspektualita se týká mnoha slov cizího původu (*absolvovat*, *analyzovat*, *akceptovat*, *aklimatizovat*, *eliminovat*, *habilitovat se*, *havarovat*, *informovat*, *instalovat*, *izolovat*, *regenerovat* apod.) a nemnoha slov domácích (*Jmenovat*, *zvěstovat*, *obětovat*, *věnovat* apod.). S tvarovou homonymií se setkáváme i u jiných gramatických kategorií (například pádová homonymie).

¹ 3. ZPŮSOB SLOVESNÉHO DĚJE (AKTIONSART)

Způsob slovesného děje je lexikálněsémantická kategorie založená na obecných významových rysech některých sloves, které umožňují zařazovat tato slovesa do sémantických skupin.⁵ Jednotlivé kategorie aktionsartu vyjadřují různé druhy dějového průběhu, modifikaci významu výchozího slovesa, ke které dochází při derivaci. Způsob slovesného děje je v tomto pojetí derivační kategorií a týká se tedy pouze deverbativ.⁶ Z faktu, že postupem, který se uplatňuje při vzniku jednotlivých forem, je derivace, vyplývá, že jeho konkrétními formálními prostředky jsou sufixy a prefixy. Poměrně

⁵ Přehled nejčastějších skupin způsobů slovesného děje uvádíme podle *Encyklopedického slovníku češtiny* (viz *Encyklopedický slovník češtiny* 2002: s. 567-569).

⁶ Existuje i přístup, který nepovažuje způsob slovesného děje za derivační kategorii. Za aktionsart se v této koncepci považují i nedeverbativa a do jednotlivých sémantických skupin se zařazují všechna slovesa.

často se při odvozování užívá i volných morfémů *se, si* (*napracovat se, poležet si* apod.).

Sufixace

Jednou z forem způsobu slovesného děje je násobenost (frekventativnost, opakovanost). Frekventativa⁷ (*dělávat, mívat, mluvívat* apod.) jsou deverbativa, u kterých se význam motivujícího slovesa spojuje se sémantickým rysem uzuální opakovanosti. Tato jejich sémantika se vylučuje s aktuální přítomností, kterou násobená slovesa, přestože jsou nedokonavá, nemohou vyjádřit. Jejich prezentní forma nemůže postihnout děj probíhající v okamžiku promluvy, má pouze význam neaktuální přítomnosti.

Jak jsme uvedli na straně 4 a 5, František Kopečný zařazuje příznakově násobená a zároveň příznakově neaktuální slovesa typu *dělávat* do vidového systému jako jeho třetí člen. Ve své monografii píše: „Vid je právě proto gramatickou kategorií, že se kříží s kategorií času“ (Kopečný 1962a: s. 11). S gramatickou kategorií času souvisí také protiklad aktuálnosti a neaktuálnosti, který v rámci imperfektiv Kopečný hodnotí jako protiklad gramatikalizovaný. Proti tomuto pojetí se ve své recenzi na *Slovesný vid v češtině* postavil Poldauf,⁸ který odmítl neaktuálnost pojímat jako gramatický rys, neboť přirozeně vyplývá z významu uzuální opakovanosti u sloves typu *dělávat*.

Frekventativa jsou deverbativa utvořená pomocí sufixů *-a-*, *-va-*. Před sufixem *-va-* se vždy dlouží předcházející samohláska (a >

⁷ V *Encyklopedickém slovníku češtiny* se s termíny iterativum/frekventativum pracuje jako se synonymy (viz *Encyklopedický slovník češtiny* 2002: s. 569). My dáváme přednost rozlišování těchto dvou termínů (iterativa = opětovací slovesa, frekventativa = opakovačí slovesa) tak, jak to uvádí například Šmilauer (viz Šmilauer 1971: s. 160-163).

⁸ Poldauf, I. Souhrnný pohled na vid v nové češtině. In *Slovo a slovesnost* 25, 1964, s. 46-56.

á; í, e, ě > i). Přípona -a- je dnes již neproduktivní, nová slovesa se jejím využitím už netvoří a ta, která již existují (*Jídat, čítat, slýchat, vídat*), k sobě mají obvykle dotvořené synonymum s pro svou kategorii zřetelně signifikantním sufixem -áva- (*Jídávat, čítávat, slýchávat, vídávat*). Verba odvozená prostřednictvím přípony -va- jsou v češtině velmi produktivním slovotvorným typem (*psávat, spěchávat, kupovávat, prosívat, nosívat, končívat* apod.). Platí zde však jisté formální omezení. Možnost jejich odvozování se vztahuje jen na nedokonavá slovesa 1. třídy typu *brát, mazat*, 3. třídy typu *kupovat*, na všechna patřící do 4. třídy a na 5. třídu. Ve dvojici determinovaného a indeterminovaného slovesa se frekventativum tvoří od indeterminovaného členu, který sám o sobě implikuje význam opakujícího se nebo rozčleněného pohybu.

Encyklopedický slovník češtiny zvlášť vyděluje sémantickou skupinu deminutivně-iterativní (viz *Encyklopedický slovník češtiny* 2002: s. 569). Slovesa, která do ní patří, spojují dva sémantické rysy, opakovanost a oslabení významu, a také se tvoří dvěma odvozovacími morfémy, prefixem i sufixem (*poblýskávat, pospávat, pozpěvovat*).

Dalším způsobem slovesného děje tvořeným sufixací je kategorie semelfaktiv/okamžitých sloves, jejich odvozovacím morfémem je přípona -nou-. Je to jediná přípona, kterou se mohou tvořit perfekta. Okamžitá slovesa pojmenovávají jednorázový, velmi krátký děj (*bafnout, bodnout, fouknout, padnout, plácnout*).

3-2. Prefixace

Do další skupiny způsobu slovesného děje patří „distributiva, která vyjadřují několikanásobný průběh děje v časové posloupnosti: *povyhazovat, pozamykat* aj.“ (*Encyklopedický slovník češtiny* 2002: s. 568). Distributiva jsou dokonavá a tvoří se prefixací. Příznačnými předponami této kategorie jsou předpona po- (*poumývat, poroznášet*) a z- (*zotvírat, zpřevracet*).

Několik sémantických skupin se vymezuje na základě „fázovosti“ děje. Ingresiva jsou slovesa označující počátek děje, se kterým je přirozeně spojen i krátký časový rozsah. Odvozují se předponami *za-*, *pro-*, *vz-* a v některých případech se uplatňuje i spoluformant *se* (*zareagovat*, *zadívat se*, *zamilovat se*, *zamyslet se*, *propuknout*, *vzplanout*). *Encyklopedický slovník češtiny* zvlášť vymezuje evolutivní skupinu. Evolutiva na rozdíl od ingresiv označují pozvolný počátek děje, jeho počáteční fázi. Tvoří se pomocí předpony *roz-* (*rozbolet*, *rozezvučet*, *rozplakat se*, *rozzářit*). Dovedení děje do konce bez představy kvality výsledku pojmenovávají egresiva, která se tvoří připojením prefixu *od-* (*odpracovat*, *odtancovat*, *odučit*, *odvolit*), jeho konečnou fázi vyjadřují finitiva/kompletiva, a to prostřednictvím předpony *do-* (*dočíst*, *dohrát*, *dokončit*, *dostavět*).

Proces trvající po určitou dobu (po celý vymezený časový úsek) označují perdurativa, která se odvozují prefixem *pro-* (*probdít*, *proplakat*, *propracovat*, *prospat*). Doba trvání děje se vyjadřuje akuzativním objektem (například *probdít celou noc*). Delimitativa jsou slovesa vystihující svou sémantikou krátké trvání (*poležet*, *pobýt*, *posnídat*). Ve spojení s formantem *si* navíc přibývá sémantický rys „podle libosti“, „dosyta“ (*poležet si*), takže se význam krátkého časového úseku mění ve význam trvání děje až k uspokojení subjektu, a z delimitativa se tak stává saturativum (viz níže). Průběh celého děje až do jeho ukončení vyjadřují terminativa/konfektiva, která se mohou tvořit různými předponami, obvyklé jsou předpony *pro-*, *pře-* a *vy-* (*propracovat*, *přečíst*, *vystudovat*, *vykvasit*). Exhaustivy se pojmenovává trvání děje až do konce a je pro ně typické, že často nesou významový odstín „likvidace dějem“. Odvozují se prefixem *u-* (*ubřečet se*, *uhnat*, *ukamenovat*, *upít se*).

Saturativa jsou slovesa, která označují trvání děje až k uspokojení subjektu (*najíst se*, *vydovádět se*, *vyspat se*, *poležet si*, *vynadívat se*, *zalyžovat si*). Uspokojení z děje se vyjadřuje různými předponami. V každém případě se ale spolu s nimi při derivaci uplatňuje i spoluformant *si* nebo *se*. Svým významem i formou mají

k saturativní skupině blízko extenziva. Tvoří se prefixem *na-* a formantem *se*, stejně jako některá saturativa. Vyjadřují velkou míru děje, obsahují významový rys „hodně“, „často“ nebo „dlouho“, součástí jejich významu však není na rozdíl od saturativ kladné kvalitativní hodnocení (*naběhat se, namluvit se, napracovat se*). Velmi podobnou sémantiku mají i intenziva, která také vyjadřují vysokou míru děje, při jejich tvoření se však neuplatňuje formant *se* a sloveso je obvykle doplněno výrazem vyjadřujícím kvantitu, výsledek děje (*naběhat 10 kilometrů, naspořit dost peněz, nadělat hodně chyb*). U saturativ je kvantifikace děje vzhledem k neuvedení jeho výsledku subjektivnější, důležitější je u nich rys hodnocení kvalitativního.

Nadměrnou intenzitu nebo trvání děje vyjadřují prefixy *pře-*, *nad-* excesiva (*nadhodnotit, přeplnit, přepracovat se, přesolit*). Další formou způsobu slovesného děje jsou atenuativa, která vyjadřují prostřednictvím předpon *na-*, *po-*, *pod-*, *při-*, *u-* malou míru nebo částečné naplnění děje (*nakrojit, naznačit, pokašlávat, poblednout, podhodnotit, připálit, ušklíbnout se*). Kumulativa jsou podle *Encyklopedického slovníku češtiny* deverbativa, „která označují uchopení blíže neurčené kvantity objektu; charakteristické je pro ně užití s genitivem nebo s označením množství v akuzativu (*nabalit věcí, mnoho věcí, nahrabat mnoho, nakapat jisté množství léku*)“ (Encyklopedický slovník češtiny 2002: s. 568). Tvoří se odvozováním předponou *na-*.

Prefixem *při-* se odvozují komitativa, která vyjadřují doprovodný děj (*přikusovat, přizvukovat* - „doprovázet někoho hudebním nástrojem“).

Jiné sémantické rysy

Encyklopedický slovník češtiny uvádí ještě několik dalších forem způsobu slovesného děje. Jsou to například rezultativa, která jsou v jiných koncepcích chápána jako dokonavý člen vidové dvojice

(například *napsat, uvařit, zaplatit*). Dále jsou to momentální slovesa, která vyjadřují momentální dále nespecifikovaný děj (*dát, hodit, koupit, najít*), verba, která označují několikanásobný průběh bodového děje (*bodat, klepat, kopat*), stativa/stavová slovesa (*milovat, sedět, toužit*), dekurziva vyjadřující kontinuálně probíhající děj (*myslet, psát, zpívat*) a mutativa, která vyjadřují získávání nějaké vlastnosti (*blednout, bohatnout, černat*). Ve všech těchto případech se však nejedná o deverbativa, takže jmenované skupiny sloves nevyhovují naší definici způsobu slovesného děje jako derivační kategorii. Momentální slovesa, verba vyjadřující několikanásobný průběh bodového děje, stativa, dekurziva a mutativa mohou být formami způsobu slovesného děje jen v koncepcích, které do jednotlivých sémantických skupin zařazují jakákoli slovesa, i nedeverbativa.

V našem přístupu by se jako nadřazený pojem těchto sémantických tříd sdružujících i slovesa, u nichž nemusí být významový rys formálně vyjádřen, mohl spíše využít Isačenkův termín „charakter děje“, který se však v naší jazykovědné terminologii příliš neujal. Isačenko ve svém článku píše: „Pro označení takových nejobecnějších významových rysů sloves, jako je průběhovitost děje, navrhujeme termín ‚obecný charakter děje‘ nebo jednoduše charakter děje. Nepokládáme charakter děje za zvláštní (třeba i .liminální‘) kategorii. Zdůrazňujeme však, že rezultativnost (*u-vařit*) anebo semelfaktivnost (*píchnout*) stojí na jiné sémantické rovině než .průběhovitost‘ (*vařit, psát, dělat*) anebo .stavovitost‘ (*mlčet*)“ (Isačenko 1960: s.15).

KONKURENCE FORMÁLNÍCH PROSTŘEDKŮ PŘI TVOŘENÍ VIDOVÝCH DVOJIC A ODVOZOVÁNÍ SLOVES RŮZNÝCH KATEGORIÍ ZPŮSOBU SLOVESNÉHO DĚJE

Pojmy slovesný vid a způsob slovesného děje byly ještě v 19. století zaměňovány, odlišovat se začaly až na počátku 20. století. Propojení obou kategorií je velmi komplikované a jejich míšení je způsobeno především tím, že vid jako gramatická kategorie vznikl gramatikalizací protikladu určitého významového odstínu slovesa, který může být blízký významovému rysu příznačnému pro určitou sémantickou třídu aktionsartu. Druhý důvod jejich směšování je formální. K tvoření vidových dvojic i forem způsobu slovesného děje se využívá stejných formálních prostředků, prefixů a sufixů. Na změně mimovidových slovesných významů se mohou navíc podílet i volné morfémy *se* nebo *si*, které nemají vidotvornou funkci.

Jak sémantická, tak i formální blízkost spolupůsobí, že hranice mezi gramatickou kategorií na jedné straně a lexikálněsémantickou na straně druhé není ostrá a jasná. Obě dvě jsou v komunikaci velmi důležité a můžeme říci, že mimovidové slovesné významy jsou nedílnou součástí celistvého obrazu českého verba. Komárek hovoří o vhodnosti užívání pojmu aspektuálnost, který v sobě zahrnuje jak slovesný vid, tak způsoby slovesného děje: „Považujeme proto za velmi potřebný širší pojem aspektuálnosti, se kterým se dnes často pracuje (srov. Bondarko, 1983; Dezso, 1983; Ivančev, 1971; aj.), jako funkčně-sémantického pole, které má (kromě dalších prostředků různých jazykových rovin) jako hlavní složku vid a způsoby slovesného děje (tj. explicitně vyznačené třídy sémantické klasifikace dějů)" (Komárek 1984: s. 265).

Isačenko ve svém článku z roku 1960 píše, že důležitým formálním znakem aktionsartu je jednovidovost (viz Isačenko 1960: s. 13). Komárek ale ukázal, že přestože slovesa z mnoha tříd této kategorie jsou opravdu jednovidová, tato teze platí jen omezeně,

a ve svém příspěvku z roku 2001 uvedl, že vlastně sám její autor musel při práci s konkrétním jazykovým materiálem takto přísně formulované kritérium způsobu slovesného děje nakonec přehodnotit (viz Komárek 2002: s. 136). Z kumulativa *nakapat*, které je dokonavé, můžeme vytvořit nedokonavý tvar *nakapávat*, z excesiva *nadhodnotit* vidový protějšek *nadhodnocovat*, z perdurativa *proplakat* protějšek *proplakávat* apod. Sloves, která patří k nějaké formě způsobu slovesného děje a zároveň se od nich tvoří druhý člen vidové dvojice, je mnoho.

Těsný vztah mezi kategorií slovesného vidu a způsoby slovesného děje a nejasnost hranice mezi nimi budeme sledovat v následující analýze funkčních možností sufixů *-nou-*, *-a-*, *-va-* a prefixů *do-*, *na-*, *nad-*, *o-*, *ob-*, *od-*, *po-*, *pod-*, *pro-*, *pře-*, *před-*, *při-*, *roz-*, *s-*, *u-*, *v-*, *vy-*, *vz-*, *z-*, *za-*. Všechny tyto afixy se využívají při odvozování sloves různých sémantických skupin. Naším úkolem je učinit závěr o tom, které z nich se mohou uplatnit také jako prostředky tvoření čistých vidových dvojic.

4.1. Suffixy

Suffixy jsou vždy od původu nesamostatné morfémy, ať už plní funkci morfému slovotvorného, nebo gramatického. Verbální prefixy mohou být původem prepozice nebo také nesamostatné morfémy. V obou případech mají autonomnější postavení, z lexikální jednotky jsou většinou na první pohled dobře vyčlenitelné. Derivace nových deverbativ příponou je méně častá než derivace předponou. Naopak uplatnění sufixů jako mluvnických prostředků tvoření vidových dvojic je jednoznačný fakt, zatímco uplatnění prefixů ve stejné funkci je otázkou spornou. I když je typickou úlohou přípon tvoření vidových dvojic, některé z nich se podílejí i na odvozování sloves určitých forem aktionsartu.

Konkurenci sufixů při odvozování sloves různých tříd způsobu slovesného děje a při tvoření vidových dvojic ukážeme na dvou

skupinách verb. Jednou z nich jsou slovesa obsahující příponu *-nou-* a druhou jsou slovesa s příponou *-a-* nebo *-va-*.

4.1.1. Slovesa obsahující sufix *-nou-*

Sufix *-nou-* se vyskytuje v různých verbech, která můžeme rozdělit do pěti základních skupin. V každé z nich zastává jinou funkci. Jednou skupinou sloves obsahujících sufix *-nou-* jsou slovesa neodvozená (vzor *minout*: *hynout*, *mnout*, *tonout*, *vinout*, vzor *tisknout*: *drhnout*, *líhnout*, *vadnout*, *zábnout*). Dále je přípona *-nou-* odvozovacím morfémem deadjektivních (*blednout*, *chudnout*, *stárnout*, *tichnout*) a deinterjekčních sloves (*chrstnout*, *majznout*, *žuchnout*).

Specifickou skupinou sloves odvozených sufixem *-nou-* jsou semelfaktiva, která ve svém významu spojují jednorázovost s časovou minimalizací průběhu děje (*bodnout*, *kápnout*, *kopnout*).

[•...] a otvírá skříň s mým šatstvem a několikrát tam <bodne> špičkou mého deštníku a přitom na mě mluví [...]

Ze špatně utaženého kohoutku <kápla> voda do umyvadla se zaneseným odtokem.

"Hergot, Podrážko, pojď mě roztlačit, nebo do toho krámu <kopnu>, že ho nedá už nikdo dohromady!"

(*Český národní korpus* - SYN2000. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2000. Dostupný z [www: <http://ucnk.ff.cuni.cz>](http://ucnk.ff.cuni.cz).)⁹

9

^u dalších příkladů sloves a kontextů, ve kterých se vyskytují, již citaci zdroje, korpus SYN2000, opakovaně neuvádíme. Pro přehlednost a grafické odlišení citace ponecháváme v odlišném typu písma, Courier New.

Okamžitá slovesa jsou jednou z tříd způsobu slovesného děje, a nejedná se tedy v tomto případě o tvoření vidových dvojic. Změna vidu je při jejich odvozování jen doprovodným jevem. Tvoření těchto deverbativ je v češtině velmi produktivní slovotvornou kategorií a uplatnění přípony *-nou-* při jejich derivaci je signifikantní úlohou tohoto afixu.

V současnosti v mluvnicích a jiných jazykových příručkách převládá názor, že sufix *-nou-* nemá vidotvornou funkci. My se domníváme, že existují případy, ve kterých je významový rozdíl mezi imperfektivem a perfektivem od něj odvozeným tímto afixem minimální, snad i nulový, a že se tedy v takových případech nejedná o tvoření semelfaktiv, ale o tvoření vidových dvojic. Gramatická funkce je tedy pátý způsob uplatnění přípony *-nou-*.

Jako příklad uvádíme dvojice *klesat - klesnout* a *namítat - namítnout*.¹⁰ Mezi dokonavým a nedokonavým členem páru je v těchto případech zcela jiný významový vztah než mezi dvěma slovesy typu *bodat - bodnout*, *bafat - bafnout*, *kapat - kápnout* apod. Pro sloveso *bodnout* jsou příznačné dva mimovidové významové rysy: jednorázovost a časová minimalizace průběhu děje. *Bodat* znamená několikanásobný průběh tohoto jednorázového děje, zahrnuje v sobě význam „několikrát *bodnout* (*bodat* = *bodnout* + *bodnout...*).

ND:

[...] dva už leželi na zemi, v zádech jim trčel nůž, a ti s nožema jak <bodali>, tak sekali, i do rukou, a tak už i stoly byly plné krve [...]

¹⁰ V našem pojetí počítáme se směrem fundace od imperfektiva k perfektivu. Tento předpoklad jsme si ověřili v Rejzkově *Českém etymologickém slovníku*, ve kterém autor u hesel *bafat*, *bodat*, *kapat*, *klesat*, *namítat* uvádí v soupisu odvozenin i perfekтива *bafnout*, *bodnout*, *(u)kápnout*, *klesnout*, *namítnout* (viz Český etymologický slovník 2001: s. 66, 84, 262, 275, 402).

D:

[...] cikánská vichřice přehřměla ne kolem pana ředitele, ale přes něj, zakrváceli mu hlavu i knižku, dvakrát <bodli> do jeho stolu, ale pan ředitel četl dál [...]

Mezi členy dvojic *klesat* - *klesnout* a *namítat* - *namítnout* takový významový vztah není.

Klesat - klesnout

ND:

[...] Varuju vás znovu." Unavený hlas <klesal> až v chrčivý, stěži srozumitelný chrapot.

D:

Na Laconově tváři se náhle objevil vyděšený výraz a tón jeho hlasu <klesl> až téměř k zoufalství.

ND:

Odtud Pasovská cesta povlovně, ale ustavičné <klesá>, jako kdyby naznačovala sestup i v jiných věcech, až se přijde na křižovatku [...]

D:

Pak Pasovská cesta na chvílku <klesne> do údolí potoka Skalice.

Je to zápas a zmitání a hrůza, než člověk <klesne> ke dnu jako z olova...

Klesat je nerozčleněný pohyb, neplatí, že by toto sloveso znamenalo „několikrát *klesnout* (*klesat* * *klesnout* + *klesnout*...), jako *bodat* znamená „několikrát *bodnout*. To samo o sobě není samozřejmě důkazem toho, že sloveso *klesnout* není semelfaktivum, ale dokonavý člen vidového páru. Existují dvojice sloves typu *sprchovat*

se - sprchnout se, namazat - namáznout, koukat - kouknout, ve kterých neplatí, že např. *sprchovat se* znamená „několikrát *se sprchnout*“ (*sprchovat se* * *sprchnout se* + *sprchnout se...*), a přesto slovesa *sprchnout se, namáznout, kouknout*, jednoznačně odvozená sufixem *-nou-* od nedokonavých sloves *sprchovat se, namazat, koukat*, nesou specifický sémantický rys jednorázového průběhu děje a časové minimalizace. Kromě těchto významových příznaků zde odvozovací morfém přidává často k významu slovesa afektivní přízvuk. Tuto skupinu verb můžeme buďto řadit jako specifickou podskupinu k semelfaktivům, nebo ji můžeme chápat v rámci aktionsartu jako samostatnou kategorii. Ať už se rozhodneme tak, nebo tak, je jisté, že slovesa *sprchnout se, namáznout, kouknout* nejsou dokonavé členy vidového páru.

Důkaz o vidotvorné funkci přípony *-nou-* spatřujeme jinde. Řekneme-li „Odtud Pasovská cesta povlovně, ale ustavičně klesá [...]“ nebo „Pak Pasovská cesta na chvíli klesne do [...]“, v obou větách verbum vyjadřuje stejný lexikální význam, odlišnost mezi nimi je pouze vtom, že tvar *klesne* vyjadřuje uzavřený děj, a nikoli jednorázový, a tvar *klesá* o jeho uzavřenosti nic nevypovídá. Ani v úryvku „Je to zápas a zmítání a hrůza, než člověk klesne ke dnu...“ nevyjadřuje sloveso *klesnout* žádný okamžitý a jednorázový děj. Citované ukázky z korpusového materiálu dokládají, že jediným podstatným rozdílným sémantickým rysem mezi tvary *klesat sklesnout* je význam „uzavřenosti“, „celistvosti“ děje, který je přítomen pouze ve druhém z nich. Oba tvary se mohou uplatňovat ve stejném kontextu, liší se pouze změnou vidové polaritě (uzavřeně Pojatý slovesný obsah označují perfektiva), nikoli lexikálním významem.

Namítat-namítnout

ND:

Ale jak může náhoda rozhodovat? <namital> jsem.
Nemá ruce, nemá nohy a mluvit taky neumí.

Vítězslav, který kromě své svatby neměl na sobě nikdy nic jiného než lesáckou uniformu, <namítl>: "Budu v tom vypadat jak ostravský chuligán a jít v tom do hospody [...]"

ND:

"Vždyť už nebude vidět," <namítá> Abe. "Tak musí Judy svítit. Greto!"

D:

Určitě se najde leckterý muž, který <namítne>, že **je to naše vina, vina nás žen, že neprosazujeme to,** °o pokládáme za rozumné.

Také ve slovese *namítnout* není sufix *-nou-* prostředkem tvoření semelfaktiva, ale prostředkem perfektivizace. Nedochozí zde k žádné modifikaci lexikálního významu motivujícího *namítat*. Lexikální význam zůstává shodný, stejně jako v případě významově blízké dvojice *říci* - *říkat*, která je jednoznačně čistou vidovou dvojicí. Je samozřejmé, že v případě *říci* - *říkat* se nejedná o perfektivizaci, nýbrž o imperfektivizaci, ale to není podstatné. Chceme pouze ukázat, že významový rozdíl mezi dokonavým *říci* a nedokonavým *říkat* je stejný jako mezi perfektivem *namítnout* a imperfektivem *namítat*, totiž že není žádný. Ve všech následujících ukázkách² korpusového materiálu můžeme tato slovesa zaměnit: *namítal* místo *říkal*, *namítl* místo *řekl*, *namítá* místo *říká* a *namítne* místo *řekne*.

Říci - říkat

ND:

t...] kdy lidé sušili otavy a chodili se chladit k vodě. Vítězslav <říkal>, že kvůli nějakým bláznům Uchytí revma.

D:

"Tam již za světla nedorazíme," <řekl> smutně profesor:

ND:

"Tak přece nejsem blbej?" <říká> již rozpačitě Vítězslav."

D:

Manželka ho potom z ničeho nekalého nepodezírá. <Řekne> jenom, že je bez ní nemožný, že se o něho musí pořád starat jako o děcko [...]

Záměna:

Vítězslav namítal, že kvůli nějakým bláznům nechytí revma.

„Tam již za světla nedorazíme," namítl smutně profesor:

„Tak přece nejsem blbej?" namítá již rozpačitě Vítězslav.

Namítne jenom, že [...]

Možnost takové záměny dokazuje, že mezi *namítat* a *namítnout* není navíc žádný významový rozdíl, který by nebyl mezi členy vidové dvojice *řici* - *říkat*. Přípona *-nou-* tedy nemodifikuje význam slovesa *namítat*, není prostředkem tvoření semelfaktiva a pár *namítat- namítnout* je vidovou dvojicí.

Krátce se ještě vrátíme ke dvojici sloves *bodat* - *bodnout*, která se uvádí velmi často jako příklad odvozování semelfaktiv. Význam slova *bodat* se ve většině těchto případů popisuje jako rozčleněný pohyb, jako jeho několikanásobný průběh a odvozené *bodnout* pak nese zřetelný příznak jednorázového a okamžitého Pohybu. Existují ale kontexty, ve kterých se sloveso *bodat* vyskytuje, aniž by vyjadřovalo specifický sémantický rys několikanásobného průběhu: (Jana se k ní blíží s jehlou, <bodá> ji do ucha, vytryskla krev, Yvetka se zmítá a ječí hrůzou [...]). V tomto příkladu nejde o několikanásobné „bodání”,

v souvislosti s uchem je velmi nepravděpodobné, že by byl pohyb realizován jako rozčleněný. *Bodá* je zde použito pouze jako prosté nedokonavé sloveso. Nabízí se otázka, zda obsahuje sloveso *bodnout* odvozené od *bodat*, které nemá význam vícenásobného průběhu (*bodat* * *bodnout* + *bodnout...*), stejný sémantický příznak jednorázovosti a okamžitosti jako v případě, kdy je odvozeno od *bodat*, které význam vícenásobného průběhu má (*bodat* = *bodnout* + *bodnout...*). Domníváme se, že tomu tak být nemusí. Pak by proti sobě stála na jedné straně dvě různá slovesa, která jsou ve vzájemném vztahu fundující a fundované slovo, a na straně druhé vidová dvojice *bodat* - *bodnout*. Odpověď na tuto otázku bude vždy zatížená subjektivitou interpretace významu.

Zvolenými příklady jsme se pokusili ukázat, že stejně tak jako některé prefixy mohou mít v jednom případě vidotvornou funkci a ve druhém být prostředkem tvoření formy způsobu slovesného děje (perfektivizace: *psát* > *na-psat* * odvozování kumulativa: *kapat* > *nakapat* /10 kapek léku/, odvozování intenziv: *jet* > *najet* /tisíc kilometrů/ apod.), může i sufix *-nou-* být v jednom případě odvozovacím morfém okamžitých sloves a v jiném prostředkem čisté perfektivizace. Z našich závěrů vyplývá, že sufixace není jen imperfektivizačním postupem, ale i postupem perfektivizačním.

•2J Slovesa obsahující sufixy -a-, -va-

Pomocí sufixů *-a-* *-va-* tvoříme z minulého kmene nedokonavých sloves frekventativa (*vidat*, *slýchat*, *bývat*, *mívat*, *říkavat*, *psávat*, *mluvívat*, *mlčívát*), která se vyznačují přítomností sémantického rysu uzuální opakovanosti a nemohou vyjádřit aktuální Přítomnost. Významem opakovanosti je dán fakt, že se tato forma aktionsartu může tvořit pouze od imperfektiv - slovesa 4. a 5. třídy, 1. třídy vzoru *brát* a *mazat*, výjimečně i vzoru *nést* a *péct*, 3. třídy vzoru *kupovat*, některá slovesa vzoru *krýt*, ojediněle 2. třídy,

Mluvnice češtiny (1) uvádí příklad *mrzávat* (viz *Mluvnice češtiny (1)* 1986: s. 420). Před sufixem *-va-* se vždy dlouží předcházející samohláska ($a > \acute{a}$; $i, e, \acute{e} > \acute{i}$).

Přípona *-a-* dnes již není produktivní a k některým slovesům existují vedle frekventativ jí odvozených i podoby s *-áva-* nebo *-íva-*. V několika případech jsou od jednoho základního verba dokonce odvozena tři různá frekventativa {*vídat*, *vidívat*, *vídávat*). Předpokládáme, že výběr z těchto jednotlivých podob při konkrétním užití není náhodný, že je mezi nimi jak sémantická nuance, tak odlišnost z hlediska preferované funkce. Tento předpoklad ověříme na korpusovém materiálu. Konkrétně budeme zkoumat výskyt sloves *vídat*, *vídávat*, *vidívat*, *slýchat*, *slýchávat*, *čítat*, *čítávat*, *jídat*, *jídávat* v korpusu SYN2000.

U dvojic frekventativ odvozených od jednoho základního slovesa jednak příponou *-a-* a jednak příponou *-va-* budeme především porovnávat četnost užití každé této podoby ve všech třech gramatických časech.

vídat-vídávat-vidívat

Ptáci a lidé se spolu <vidají>, ale nic spolu nesdílejí.

Každý den se <vídal> s Junkem a jeho ženou, byl totiž u nich na stravu.

celkový počet výskytů slovesa *vídat* 841

Přítomný čas: 291

budoucí čas: 9

infinitiv: 170

minulý čas: 344

tvary pasivního přičestí: 27

Z uvedeného počtu výskytů jednotlivých slovesných tvarů v korpusu SYN2000 vyplývá, že je frekvence užití slovesa *vídat* v minulém čase větší než v čase přítomném.

A přece ji dodnes <vídávám> ve svých vzpomínkách
[...]

Kde jsem jen <vídával> takový lesk, mořival jsem
svou desetiletou paměť.

celkový počet výskytů slovesa *vídávat*: 104

přítomný čas: 20

budoucí čas: 0

infinitiv: 5

minulý čas: 79

U slovesa *vídávat* převažuje téměř čtyřnásobně frekvence užití tvarů
minulého času nad frekvencí užití tvarů času přítomného.

Vašeho otce tady <vidívám>, ale ji ne.

Bez doutníku jsem ho skoro takměř ani <nevidíval>.

celkový počet výskytů slovesa *vidívat*: 6

přítomný čas: 4

budoucí čas: 0

minulý čas: 2

Frekvence výskytu slovesa *vidívat* je v korpusu SYN2000 velmi malá.

Převažuje užití tvarů přítomného času (4 příklady ze 6).

slýchat - slýchávat

Takovouhle větu <slýcháme> dnes a denně:

V dalších letech jsem o něm <slýchal> a vídal jeho
výtvory na výstavách i v domácnostech [...]

celkový počet výskytů slovesa *slýchat*: 414

přítomný čas: 215

budoucí čas: 3

infinitiv: 31

minulý čas: 161

tvary pasivního příčestí: 4

Četnost užití slovesa *slýchat* v přítomném čase je o něco větší než
četnost jeho užití v čase minulém.

často <slýchávám> diskuse na téma, jaký bude kurs
koruny [...]

Často <slýchával> kroky na chodbě.

celkový počet výskytů slovesa *slýchávat*: 133

přítomný čas: 49

budoucí čas: 0

infinitiv: 2

minulý čas: 82

Rozdíl mezi četností užití slovesa *slýchávat* v přítomném a minulém
čase je poměrně znatelný. V přítomném se *slýchávat* uplatňuje méně.

čítat - čítávat

(jeho recenze <čítáme> i na stránkách LN)

Za hezkých dní <čítal> denně chvíli venku na
dvorku.

celkový počet výskytů slovesa *čítat*. 654 dokladů, z toho pouze 71
s významem „opakovaně číst“ (v ostatních případech bylo sloveso
čítat užito ve významu „počítat, zahrnovat“)

přítomný čas: 14

budoucí čas: 1

infinitiv: 3

minulý čas: 53

Sloveso *čítat* má v korpusu SYN2000 výrazně vyšší počet výskytů
v minulém čase (téměř čtyřikrát) než v čase přítomném.

<Čítávám> v detektivkách, že podobným vyzváním prý
lupiči vyžadují peníze.

V dětství jsem <čítával> knížky o Ferdovi
Mravencovi [...]

celkový počet výskytů slovesa *čítávat*: 40

přítomný čas: 5

budoucí čas: 0

infinitiv: 0

minulý čas: 35

Sloveso *čítávat* se v korpusu SYN2000 vyskytuje v minulém čase sedmkrát častěji než v čase přítomném.

jídat - jídávat

Rád kocour ryby <jídá>, ale nerad pro ně do vody břeде.

Ořechy nenáviděl, ale od svatby je <jídal> pravidelně a hojně.

celkový počet výskytů slovesa *jídat* 42

přítomný čas: 11 (z toho 4 přísloví nebo okřídlená slova)

budoucí čas: 0

infinitiv: 5

minulý čas: 26

Sloveso *jídat* se v korpusu SYN2000 vyskytuje v minulém čase více než dvakrát častěji než v čase přítomném.

2 cínové mísy, na kterých se každodenně <jídává> [...]

Vzpomínal jsem na dobu, kdy za mnou ve škole prx čtení <jídával> chleba a z huby mu vonělo [...]

celkový počet výskytů slovesa *jídávat*: 13

přítomný čas: 1

budoucí čas: 0

infinitiv: 0

minulý čas: 12

Poměr četnosti výskytů slovesa *jídávat* v minulém a přítomném čase je v korpusu SYN2000 12:1 ve prospěch času minulého.

Z podstaty sémantického rysu uzuální opakovosti, kterým se frekventativa vyznačují, vyplývá, že se slovesa této formy způsobu slovesného děje minimálně uplatňují ve futurálních tvarech. Někdy sice můžeme předpokládat, že se určitý děj bude s obvyklostí v budoucnu opakovat, a potom tedy užijeme frekventativum ve tvaru

futura, ze samé povahy opakovanosti však plyne, že častěji hovoříme o tom, že se nějaký děj obvykle opakoval v minulosti nebo že se obvykle opakuje v neaktuální přítomnosti. Je nutné zdůraznit, že z námi zkoumaných sloves se v korpusovém materiálu nacházejí doklady užití tvarů budoucího času pouze od frekventativ odvozených sufixem -a- {*vídat* 9, *slýchat* 3, *čítat* 1 *Jídat* 0). Slovesa tvořená příponou -va- (*vidávat*, *vidívat*, *slýchávat*, *čítávat*, *jídávat*) v korpusu SYN2000 žádný doklad užití ve tvaru futura nemají.

Frekvenci výskytu přítomných a préteritálních tvarů se musíme věnovat trochu podrobněji, neboť jde o problém komplikovanější. Frekventativa se sufixem -a- se vyskytují jak v přítomtu, tak v préteritu a nelze jednoznačně říci, že by obecně počet tvarů jednoho z časů převažoval nad druhým. U sloves *vídat*, *čítat* a *jídat* mají v korpusu SYN2000 převahu minulé tvary nad přítomnými, ale u slovesa *slýchat* je tomu naopak, přičemž rozdíl mezi četností výskytu přítomtu a préterita je u sloves *vídat* a *slýchat* téměř shodný (53 a 54), v každém z obou případů však ve prospěch jiného času.

Četnost výskytu tvarů obou časů u frekventativ se sufixem -va- vyznívá mnohem jednoznačněji. Verba *vidávat*, *slýchávat*, *čítávat*, *jídávat* se častěji uplatňují v préteritu než v přítomtu a rozdíl v četnosti je ve všech případech poměrně nápadný. Situaci trochu komplikuje sloveso *vidívat*, které má poměr výskytů tvarů obou časů 4:2 ve prospěch přítomného. Toto verbum se ale od ostatních námi zkoumaných výrazně odlišuje, neboť je třetím členem triády *vídat* - *vidávat*- *vidívat*, a má tedy naprosto specifické postavení. *Vidívat* se v korpusu SYN2000 vyskytuje pouze šestkrát a z takto nízkého počtu dokladů nelze vyvozovat žádné obecné závěry. Bylo by bezesporu zajímavé porovnat triádu frekventativ odvozených od slovesa *vidět* ^s jinou takovou triádou (např. *sedat* - *sedávat* - *sedívat*), ale korpus bohužel nenabízí reprezentativní počet příkladů užití třetího členu takové řady frekventativ. *Sedívat* se v korpusu SYN2000 nevyskytuje vůbec a v korpusu SYN2005 se vyskytuje pouze třikrát.

Frekventativa odvozená příponou *-a-* se běžně vyskytují jak v přítomnosti, tak v minulosti a korpusový materiál poskytuje i doklady jejich uplatnění ve budoucnosti. Lze tedy konstatovat, že se tato verba mohou uplatňovat ve všech třech gramatických časech. Doklad užití námi zkoumaných sloves odvozených příponou *-va-* ve tvaru budoucnosti nám korpus neposkytl žádný. V přítomnosti se frekventativa se sufixem *-va-* používají běžně, ale výrazně častější je jejich užití v čase minulém. Odlišnost z hlediska možnosti uplatnění se ve všech třech gramatických časech a z hlediska preferování jednoho z nich je dána drobným sémantickým rozdílem mezi frekventativy derivovanými sufixem *-a-* a mezi frekventativy derivovanými sufixem *-va-*. Pro obě je typický sémantický rys uzuální opakovanosti, ale ve druhém z nich je přítomný ve větší míře. Při užití ve tvaru minulého času se nadto ve druhém frekventativu připojuje ještě jeden významový rys, který v prvním přítomný není, a to sice příznak „(dávnější)minulosti“. Např. ve dvojicích *vídal - vídával, čítal - čítával* se ve významech druhých členů páru ve srovnání s významy členů prvních připojuje navíc kromě příznaku obvyklosti a opakovanosti i rys „dávnější minulosti“ (Za hezkých dní <čítal> denně chvílku venku na dvorku. – V dětství jsem <čítával> knížky o Ferdovi Mravencovi [...]). Proto je také pro slovesa s příponou *-va-* typické a nejčastější uplatnění ve tvarech minulého času.

Můžeme říci, že v derivační řadě základní sloveso - frekventativum odvozené sufixem *-a-* — frekventativum odvozené sufixem *-va-* se míra příznakovosti stupňuje od bezpříznakového základního slovesa přes příznakové verbum s příponou *-a-* k verbu s příponou *-va-*, které je vzhledem k předcházejícímu nositelem dalšího sémantického rysu, a tedy větší míry příznaku. Tato větší míra příznakovosti se projevuje jistým funkčním omezením a jasným preferováním jedné funkce. Jak jsme již konstatovali, námi zkoumaná frekventativa *vídávat, slýchávat, čítávat, jídávat* nemají v korpusu SYN2000 doklad užití ve tvaru budoucnosti (i když pochopitelně netvrdíme, že od nich tvar budoucího času nelze vytvořit) a nad

četností uplatnění v přítomném čase jednoznačně převažuje četnost uplatnění v čase minulém.

V naší derivační řadě můžeme dokonce pokračovat dále, protože sufix *-va-* je možné násobit. Jako příklad si musíme vybrat slovesa odvozená od jiných základních sloves, než se kterými jsme dosud pracovali, neboť verba *vidávávat*, *slýchávávat*, *čítávávat*, *jídávávat* se bohužel nevyskytují v korpusu SYN2000, SYN2005 a ani v korpusu SYN2006pub.

přípona *-áváva-*

Kde se vzal, tu se vzal, objevil se pán ve služební čepici - takoví páni <stávávají> na refýži, a když je zmatek nejvyšší, jejich pomoc spočívá v tom, že křičí na řidiče, pískají na píšťalky a gestikulují nazdařbůh [...]

Kdyby autor místo slovesa *stávávají* použil v textu sloveso *stávají*, měla by věta o trochu jiný význam, než je tomu nyní. I když nejde na první pohled o nápadný rozdíl, při užití verba^s jednoduchým sufixem *-va-* by se ochudil význam o příznak větší míry obvyklosti, kterou vyjadřuje násobený sufix *-váva-*. Obdobně jako u dvojice frekventativ s příponou *-a-* a s příponou *-va-* se^u dalšího frekventativa s násobenou příponou *-váva-* při užití^v Prézentních tvarech opět stupňuje míra příznaku uzuální opakovanosti.

[•••] zas počnou stavět něco, co si kdysi <Přávávali>.

Stejná situace se opakuje i s tvary minulého času, ve kterých^{se} u sloves s násobeným sufixem *-váva-* přidává větší příznak »dávné minulosti«. Můžeme tedy říci, že v derivační řadě se i u třetího frekventativa, které se tvoří násobením sufixu *-va-*, stupňuje míra

příznakovosti. Toto přidávání a stupňování určitého rysu v závislosti na násobení afixu je pro flektivní jazyk poměrně netypické.

Přípona *-va-* se nemusí násobit jen dvakrát, ale dokonce i vícekrát. Potom vznikají slovesa se sufixem *-áváváva-* nebo *-íváváva-*. Taková frekventativa se ale v běžných spisovných projevech vyskytují velmi zřídka. Ani databáze ČNK neposkytují mnoho příkladů užití verb obsahujících tyto násobené přípony. Doklad existence slovesa utvořeného sufixem *-áváváva-* jsme v korpusu SYN2000 nenašli vůbec, a proto uvádíme ukázkou z korpusu SYN2005.

přípona *-áváváva-* (korpus SYN2005)¹¹

V jednom případě vytvořil Havlíček neologismus několikanásobným opakováním přípony slovesa v jazyce běžně se vyskytujícího: <odkládávávávat>.

přípona *-íváváva-*

[...] dyž sem k nim s Frantou Kočandrlovym
<chodívávával> na marriage a slivovage [...]

Kromě toho, že se přípony *-a-* a *-va-* v češtině uplatňují při odvozování sloves jedné třídy způsobu slovesného děje, mají tyto afixy ještě jednu, neméně důležitou funkci. Mohou být i prostředkem imperfektivizace. Nedokonavá slovesa se prostřednictvím sufixů *-a-* a *-va-* odvozují od prefigovaných perfektiv. Proces derivace od základního verba probíhá takto: *dělat* > *vydělat* (prefixací vzniká nové sloveso, které je dokonavé) > *vydělávat* (imperfektivizace sufixem *-va-*). Ke slovesu *vydělávat* můžeme zdvojením přípony *-va-* dále odvodit i frekventativum *vydělávávat*.

¹¹ Tento ilustrativní příklad je v celé práci jediný, který jsme vybrali z jiného korpusu než syN2000. (Český národní korpus - SYN2005. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2000. Dostupný z [www: <http://ucnk.ff.cuni.cz>](http://ucnk.ff.cuni.cz).)

[...] kdyby se dařilo v Lize mistrů, <vydělal> by klub velké peníze [...]

Kdyby tedy dosavadní trend pokračoval, <vydělával> by na přelomu tisíciletí průměrný český občan [...]

Počítali s tím, že by si na opravu <vydělávávali> postupně například brigádami [...]

Uvedeme ještě jeden příklad celé řady postupně odvozovaných sloves:

starat > obstarat > obstarávat > obstarávávat.

Zpívání <obstarají> ptáci.

[...] předtím než mladí ptáci hnízdo opustí, <obstarávají> potravu oba rodiče.

Oslavy věnují také značný prostor zábavě, kterou <obstarávávají> hlavně divadelní představení [...]

Od přefigovaných perfektiv se příponou *-va-* tvoří jejich imperfektivní protějšky. Frekventativa se od těchto sloves mohou odvozovat až teprve násobením tohoto sufixu.

Li Prefixy

Uplatňování prefixů jako prostředků tvoření vidových párů je složitý problém. Na rozdíl od verbálních sufixů, které ve většině Případů lexikální význam slovesného základu nemění, předpony svou sémantikou zpravidla tento základní význam nějakým způsobem modifikují. Pojetí gramatické kategorie vidu jako dvojice tvarů jednoho a téhož lexému takovou situaci vylučuje.

Do problematiky verbálních předpon zasáhl nejvýrazněji již Před více než půl stoletím Ivan Poldauf, který předpony mající vidotvornou funkci rozdělil do dvou skupin. Přinesl naší jazykovědě Poznání, že kromě prostě vidových existují i prefixy subsumpční,

neboli řadicí. V případě prostě vidové předpony dnes již není jasné, proč byla zvolena právě tato, ze synchronního hlediska je nemotivovaná. Jako příklad uvádí Poldauf sloveso *promluvit* (viz Poldauf 1954: s. 50). Podstatou subsumpce je vytknutí určitého sémantického rysu, který je už obsažen ve významu základového slovesa. Příkladem je sloveso *provrtat*. Předpona *pro-* nepřidává žádný příznak, který by nebyl ve *vrtat* již přítomen, je se základovým verbem ve vztahu obecného a speciálního, neboť vrtání je specifický případ pronikání. *Vrtat* a *provrtat* je tedy čistá vidová dvojice (viz tamtéž).

Kromě toho, že oba členy vidové dvojice musí mít totožný lexikální význam, stanovil Poldauf ještě jedno rozhodující kritérium uznání gramatické funkce verbálního prefixu, kterým se i my ve své práci řídíme. Ke skutečnému vidovému páru se netvoří sekundární imperfektivum, nebo pokud se tvoří, musí mít naprosto synonymní význam s imperfektivem primárním.

Prefixů, kterými se v češtině tvoří dokonavá slovesa, je 20: *do-*, *na-*, *nad-*, *o-*, *ob-*, *od-*, *po-*, *pod-*, *pro-*, *pře-*, *před-*, *při-*, *roz-*, *s-*, ^u-> *v-*, *vy-*, *vz-*, *z-*, *za-* (viz Uher 1987: s. 27). Zdaleka ne ve všech Případech prefixací vzniká dokonavý člen vidového páru, častěji je odvozena nová lexikální jednotka, která se určitým významovým odstínem od motivujícího slovesa liší. Na první pohled by se mohlo zdát, že je tento jev způsoben předložkovým původem předpon. ^z prepozic však vznikly pouze prefixy *na-*, *nad-*, *o-*, *ob-*, *od-/ot-*, *po-*, *Pod-*, *pro-*, *před-*, *při-*, *s-*, *u-*, *v-*, *z-/zů-*, *za-*. *Pře-*, *roz-*, *vy-*, *vz-* jsou od původu nesamostatné morfémy, stejně jako sufixy, a přesto většinou modifikují význam základového slovesa a odvozují nový lexém.

Některé z uvedených předponových morfémů mohou mít vokalizovanou variantu. Stejně tak, jako se vokalizují předložky, vkládá se vokál i mezi prefix končící na konsonant a základové slovo ^v Případě, že základ začíná na stejný nebo podobný konsonant nebo na skupinu konsonantů. Variantní podobu s vloženou samohláskou mají tyto předpony: *nad(e)-*, *ob(e)-*, *od(e)-/ot(e)-*, *pod(e)-*, *před(e)-*, *roz(e)-*, *s(e)-*, *v(e)-*, *vz(e)-*, *z(e)-/zů-* (např.

nadepsat, obehnat, odebrat, podepřít, předejít, rozestavět, sestrojít, vetřít, vzedmout, zesklavat).

Kategorie způsobu slovesného děje zahrnuje mnoho tříd. Některé z nich obsahují slovesa, která spojuje obecnější významový rys (např. excesiva vyjadřující nadměrnou intenzitu nebo trvání děje: *přetopit*, atenuativa vyjadřující malou míru nebo částečné naplnění děje: *nalomit*), jiné obsahují verba s daleko specifitějšími sémantickými příznaky. Mezi takové patří zejména skupiny sloves odvozených zároveň předponou a spoluformantem *se/si* (např. extenziva vyjadřující velkou míru děje bez kladného kvalitativního hodnocení: *najezdit se*, saturativa vyjadřující trvání děje až k uspokojení subjektu: *vyspat se*) a také skupiny sloves odvozených násobenou předponou. Nejčastějším případem jsou prefixy zdvojené, které se mohou skládat ze dvou stejných morfémů (*poposkočit*) nebo ze dvou morfémů různých (*povyhazovat, vynachválit, pousmát se, přizabít*). Existují i verbální předpony trojnásobné: *pozurážet, zpoobracet*, František Uher uvádí dokonce i příklad čtyřnásobné: *zpovyupomínat* (viz Uher 1987: s. 31). Čtyřnásobné prefixy jsou však spíše jen hypotetickou možností než živým slootovorným prostředkem. Už i trojnásobný afix je dost neobvyklý a nejčastěji vzniká tak, že se dvě předpony připojí k již prefigovanému slovesu, u kterého už se z dnešního úhlu pohledu přítomnost prefixu příliš nepociťuje (*otevírat > pozotevírat*).

V korpusu SYN2000 jsme od každé z dvaceti předpon vyhledali nejfrekventovanější slovesa jí odvozená. Protože mezi nejčastěji se vyskytující patří ve velké míře stará slovesa, u kterých už je mnohdy význam předpony zastřený, vybrali jsme dále vzorek několika dalších, již bez ohledu na frekvenci jejich výskytu, abychom mohli sémantiku jednotlivých prefixů lépe sledovat. (Pochopitelně naším cílem provést podrobnou a vyčerpávající sémantickou analýzu dvaceti předpon, protože takový úkol rozhodně neodpovídá rozsahu diplomové práce.) Pokud se mezi nejfrekventovanějšími vyskytlo některé sloveso zároveň reflexivizované i nereflexivizované, uvádíme formant *se/si* v závorce, neboť korpus nám poskytuje údaj

o počtu celkovém a jeho neuvedením bychom zkreslovali informace. Ve výčtu dalších verb uvádíme formant *se/sí* pouze v některých případech, zejména když je pro nás ze sémantického hlediska podstatný. Nesnažíme se postihnout vždy všechny významy lexikální jednotky, to nám rozsah práce neumožňuje. Jde nám o to, abychom na vybraných deverbativech popsali zásadní funkce předpon, uvedli ilustrativní příklady a stanovili, zda také je, nebo není každá z nich prostředkem tvoření vidových dvojic.

4.2.1. Prefix do-

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem *do-* v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

dostat (se) 69 685 - *dostávat (se)* 12 481; celkem 82 166

dojít 34 100 - *docházet* 10 002; celkem 44 102

dodat 27 610 - *dodávat* 11 247; celkem 38 857

dokázat 33 691 - *dokazovat* 3066; celkem 36 757

dosáhnout 26 745 - *dosahovat* 6817; celkem 33 562

domnívat se 13 945

dovolit (si) 10 404 - *dovolovat* CsJ 3111; celkem 13 515

doplnit 7148 - *doplňovat* 4095; celkem 11 243

doporučit 4 7 - *doporučovat* 6173; celkem 10 889

doufat 10 422

Další příklady sloves s prefixem *do-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *dospět*, *domluvit (se)*, *donutit*, *dožít*, *docvičit*, *dotknout se*, *dočíst*, *doplatit*, *doplnit*, *dopřát I a II*, *domyslet (si)*, *dopéct*, *dotáhnout*, *dokončit*, *dorozumět se*, *dokoukat (se)*, *dosypat*, *dohlédnout*, *dovézt*, *dorůst*, *doznít*, *dostudovat*, *docenit*, *doletět*, *dolít*, *doučit I a doučit (se) II*, *doostřit*, *doladit*, *dotrhat*, *dozvonit se*, *dopiivnout*, *dočkat se*, *doléčít*, *dokouřit*, *doobědvat*, *dokrojit*.

Míra významového odstínu dodaného lexému předponou *do-* se u jednotlivých sloves může výrazně lišit. Mezi nejfrekventovanějšími slovesy se vyskytují i taková, která dnes již jako prefigovaná nepociťujeme (*domnívat se, doufat*), jiná vnímáme sice jako prefigovaná, ale dodaný sémantický rys nám není příliš nápadný (*dostat, doporučit, dokázat, dovolit*).

Obecně má prefix *do-* význam dosažení nějakého bodu, cíle (*dostat se, dojít, dosáhnout, dospět, domluvit se, dotknout se, domyslet (si), dorozumět se, dohlédnout - někam, dovézt, dorůst, docenit, doletět, doučit I - někoho něco, dozvonit se, doplivnout, dočkat se*). U sloves, která znamenají „něco někam dát“, přidává *do-* význam dodání množství chybějícího k celku (*dodat, doplatit, doplnit, dosypat, dolít*).

Jinou skupinu verb představují ta, která vyjadřují dokončení nebo závěrečnou fázi děje (*domluvit, dožít, docvičit, dočíst, dopřát I - skončit s přáním, dopéct, dokončit, dokoukat (se), doznít, dostudovat, doučit (se) II - skončit s učením, dotrhat, doléčit, dokouřit, doobědvat, dokrojit*). *Encyklopedický slovník češtiny* je označuje jako finitiva nebo kompletiva (viz *Encyklopedický slovník češtiny 2002: s. 568*). U sloves *dotáhnout, doostřit a doladit* je Přítomný navíc významový odstín malé míry děje, která schází k dosažení optimální úrovně. Zvlášť stojí sloveso *dopřát II*, které obsahuje na rozdíl od motivujícího *přát* příznak „rád, ochotně umožnit“.

Sémantika afixu *do-* se zřetelně projevuje u některých verb se zdvojeným prefixem. Tato slova nesou většinou význam dokončení ^d děje nebo jeho závěrečné fáze (*doodepsat, dopovědět, dopřekládat, dorozdávat, doužívat, dovybírat, dovybavovat, dovzdělávat se*) nebo doplnění chybějícího množství (*doobjednat, dopřeložit, dovybavit, dovybrat, dovzdělat se*). Pokud se slovesa s biprefixem vyskytují ^v dokonavé i nedokonavé podobě, perfektivum více akcentuje sémantický rys „dodání chybějícího“ (*dopřeložit, dovybavit, dovybrat*) ^a imperfektivum závěru děje (*dopřekládat, dovybírat, dovybavovat*).

Zatím jsme do žádné skupiny nezařadili sloveso *donutit*. Nelze v souvislosti s ním hovořit o dosažení nějakého bodu nebo cíle ve stejném smyslu jako u deverbativ *dojít*, *doplnit*, *doplívnout* apod. Na první pohled je patrné, že mezi nimi a jejich motivujícími lexikálními jednotkami je značný sémantický rozdíl. Naproti tomu *donutit* ve srovnání s *nutit* vyjadřuje pouze celistvě pojatý obsah, žádný specifický významový odstín u něj navíc nepřibývá, a proto jde v tomto případě podle našeho názoru o dokonavý člen vidové dvojice. Tuto domněnku ověříme uplatněním Poldaufova kritéria pro uznání vidových dvojic na ukázce z korpusu SYN2000. Podle tohoto lingvisty je kromě stejného lexikálního významu obou členů páru zásadním požadavkem i to, aby se od nově vzniklého perfektiva netvořilo žádné další imperfektivum, nebo aby toto sekundární imperfektivum mělo naprosto totožný význam jako imperfektivum primární (viz Poldauf 1954: s. 52). Doklad výskytu slovesa *donucovat* jsme v korpusu našli, prověříme tedy, zda je synonymní se slovesem *nutit*, a to tak, že ho jím zkusíme v úryvku textu nahradit.

Často jednáme pod vlivem něčeho spodního v sobě, co nás k jednání <donucuje>.

= Často jednáme pod vlivem něčeho spodního v sobě, co nás k jednání nutí.

[...] že nikdo nesmí být žádným způsobem <donucován> k doznání.

= [...] že nikdo nesmí být žádným způsobem nucen k doznání.

[...] <donucovali> jste je k manifestačnímu Prohlášení souhlasu s vaší politikou [...]

[...] nutili jste je k manifestačnímu prohlášení souhlasu s vaší Politikou [...]

Pokud ve všech třech ukázkách provedeme záměnu: *nutí* ^{mist0} *donucuje*, *být nucen* místo *být donucován*, *nutili* místo *donucovali*, význam ani jedné z vět se nezmění. Sekundární ^{lnr}perfektivum *donucovat* tedy sice můžeme vytvořit, má ale totožný

význam jako primární nedokonavé *nutit*, takže je splněn požadavek, který se klade na čisté vidové dvojice.

4.2.2. Prefix na-

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem *na-* v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

najít 36 514 - *nacházet* 8548; celkem 45 062

nabízet (se) 21 708 - *nabídnout (se)* 12 364; celkem 34 072

napsat 19 474

navrhnout 8266 - *navrhovat* 5740; celkem 14 006

nastoupit 10 435 - *nastupovat* 2272; celkem 12 707

napadat 2422 - *napadnout* 9969; celkem 12 391

nahradit 8527 - *nahrazovat* 2287; celkem 10 814

nastat 7946 - *nastávat* 1533; celkem 9479

nazvat 3692 - *nazývat (se)* 5318; celkem 9010

narodit se 8604

Další příklady sloves s prefixem *na-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *naučit (se)*, *nakrájet*, *navázat*, *narazit*, *nakoupit*, *naznačit*, *nasvědčovat*, *nahrát*, *nasmát se*, *naslouchat*, *naklonit (se)*, *narušit*, *naložit*, *najíst se*, *natočit (se)*, *nasadit*, *nastudovat*, *namalovat (se)*, *nastřílet (se)*, *namířit*, *napočítat*, *nahrnout (se)*, *navlhnout*, *naprosit se*, *nalokat se*, *nalomit*, *nabrousit*, *nahlodat*, *naříznout*, *namodřit*, *nafackovat*, *natrénovat*, *naslibovat*, *natrávit*, *nakrást (si)*, *naleštit*, *napéct*, *načesat*, *nakapat*, *navážit*, *naprasknout*, *načechrat*, *nazrávat*, *nadrobít*, *nastříhnout*, *nachodit (se)*.

Mezi nejfrekventovanějšími slovesy se opět vyskytují taková, u nichž není konkrétní význam předpony příliš nápadný (*najít*, *nabízet (se)*, *navrhnout*, *nahradit*, *nastat*, *nazvat*, *naslouchat*, *napočítat*). Jindy lze význam dodaný lexikální jednotce prefixem *na-* charakterizovat jako směřování nebo zacílení děje (*nastoupit*,

napadat, navázat, narazit, nahrát, naklonit (se), naložit, natočit (se), nasadit, namalovat (se), namířit, nahrnout (se)). U některých sloves (*nakrájet, nabrousit, nadrobit, namodřit*) je více zdůrazněna představa konkrétního výsledku děje. Lexémům *naznačit, nasvědčovat, narušit, navlhnout, nazrávat* je společný významový rys malé míry, částečného provedení děje. Velmi blízká je tomuto významu i další skupina sloves vyjadřujících počáteční fázi děje (*nalomit, nahlodat, naříznout, natrávit, naprasknout, nastříhnout*).

Další kategorií jsou verba se sémantickým rysem standardní, popřípadě větší, míry děje (*nakoupit, najíst se, nastudovat, nafackovat, natrénovat, naslibovat, napéct*), k nimž by se jako zvláštní podskupina mohla zařadit i deverbativa zahrnující navíc pozitivní kvalitativní hodnocení (*naleštit, načesat, načechrat*). *Encyklopedický slovník češtiny* vymezuje jako zvláštní kategorii kumulativa (viz *Encyklopedický slovník češtiny 2002*: s. 568), mezi něž můžeme z našich příkladů zařadit *nakapat* a *navážit*. Slovesa, která se odvozují zároveň prefixem *na-* a spoluformantem *se/si*, vyjadřují obzvlášť velkou míru děje (*nasmát se, nastřílet se, naprosit se, nalokat se, nakrást si, nachodit se*), *Encyklopedický slovník češtiny* je nazývá extenziva. Kromě extenziv zvlášť vyděluje intenziva, která také vyjadřují vysokou míru děje, ale při jejich tvoření se neuplatňuje formant *se/si* (*nastřílet, nakrást, nachodit*) (viz *Encyklopedický slovník češtiny 2002*: s. 568).

Při spojení předpony *na-* s nějakou další v biprefix se uplatňuje v mnoha případech sémantický rys vysoké míry děje (*naotáčet se, naposlouchat (se), napřemýšlet se, navymýšlet si, navyvádět, navzdychat (se), navzpírat*).

Slovesa *napsat, narodit se, naučit a naučit se* se žádným sémantickým odstínem neliší od verb *psát, rodit se, učit a učit se*. Ve srovnání s fundujícími jednotkami vyjadřují pouze komplexně pojatý děj. Splňují i požadavek netvoření sekundárního imperfektiva, proto je považujeme za perfektivní členy vidové dvojice.

4.2.3. Prefix nad-/nade-

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem *nad-* v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

nadejít 439 - *nadcházet* 66; celkem 505

nadzvednout 318 - *nadzvedat* 6, *nadzvedávat* 48; celkem 372

nadhodit 227 - *nadhazovat* 51; celkem 278

nadřadit 201 - *nadřazovat* 75; celkem 276

nadzdvihnout 105 - *nadzdvihovat* 12, *nadzdvihávat* 1; celkem 118

nadskočit 88 - *nadskakovat* 44; celkem 132

nadepsat 92 - *nadepisovat* 10; celkem 102

nadhodnotit 77 - *nadhodnocovat* 21; celkem 98

nadběhnout 13, *nadeběhnout* 7 - *nadbíhat* 77; celkem 97

nadsadit 38 - *nadsazovat* 48; celkem 86

Další příklady sloves s prefixem *nad-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *nadnášet*, *nadřídít*, *nadužívat*, *nadhánět*, *nadstavit*, *nadjet/nadejet*, *nadpracovat*.

Ve srovnání s předchozími předponami má *nad-* velmi konkrétní význam, odpovídající jejímu předložkovému původu. Deverbativa jí odvozená můžeme rozdělit do dvou skupin. Stejně jako prepozice *nad* zachovává i prefix *nad-* velmi přesně směrový význam nahoru, do výšky, nahoře (*nadejít*, *nadzvednout*, *nadhodit*, *nadřadit*, *nadzdvihnout*, *nadskočit*, *nadepsat*, *nadnášet*, *nadřídít* - v korpusu SYN2000 pouze ve tvaru trpného přičestí *nadřízen* -a, -o, -ni, -ny, *nadstavit*, *nadjet/nadejet*). U sloves *nadběhnout/nadeběhnout*, *nadhánět* dodává předpona význam určité prostorové orientace, ale nejde v úzkém slova smyslu o směr nahoru, spíše jde o směr před (takto můžeme v určitém kontextu interpretovat i *nadejít* a *nadjet/nadejet*). Druhá skupina lexémů zahrnuje ty, ve kterých dodává předpona *nad-* význam nadstandardní míry děje (*nadhodnotit*, *nadsadit*, *nadužívat*, *nadpracovat*).

Kvůli svému úzkému a konkrétnímu významu se prefix *nad-* s jinými prefixy kombinuje velmi zřídka. V korpusu SYN2000 jsme našli jediné sloveso s násobenou předponou: *nadužívat*.

Vzhledem k tomu, že si předpona *nad-* uchovává při spojení se slovesem velmi přesný význam směřování nebo velké míry, svou lexikální sémantikou se jí prefigované slovo zásadně liší od slova motivujícího. Nemůže tedy v tomto případě jít o tvoření vidových dvojic, vždy je odvozena nová lexikální jednotka.

4.2.4. Prefix o-

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem o- v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

označit 12 350 - *označovat* 6110; celkem 18 460

očekávat 18 443

oznámit 16 753 - *oznamovat* 1465; celkem 18 218

opustit 10 967 - *opouštět* 2804; celkem 13 771

ovlivnit 7970 - *ovlivňovat* 5376; celkem 13 346

omezit 6875 - *omezovat* 3530; celkem 10 405

ozvat se 5701 - *ozývat se* 2051; celkem 7752

otočit (se) 5981 - *otáčet (se)* 1424; celkem 7405

ocitnout se 5112, *octnout se* 1220 - *ocítat se* 989; celkem 7321

obávat se 7001

ovládnout 2406 - *ovládat* 4352; celkem 6758

ohrozit 3088 - *ohrožovat* 3338; celkem 6426

Další příklady sloves s prefixem o- z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *ošít, osolit, ověřit, oslavit, ohlásit, otřít, otisknout, obíhat, omrzet, olízat, ostřelovat, osázet, okusit, očistit, opít (se), opsat, obrat, okrást, obarvit, odřít, očesat, ozářit, ořezat, osprchovat (se), ovanout, oholit (se), omrznout, okousat, osvědčit (se), ojezdit, otrkat (se), okapat, omílat, ožírat, orvat, oplatit, ovíjet, ochodit, otupit, ošidit, ohladit*.

Slovesa odvozená předponou *o-* můžeme rozdělit do několika kategorií. Míra a konkrétnost významového odstínu dodaného lexému tímto afixem může být jak minimální (někdy už není vůbec patrné, proč byla zvolena právě tato předpona), tak velmi nápadná. Na levé straně takto naznačené škály se nachází většina nejfrekventovanějších sloves a mnoho dalších (*očekávat, opustit, ozvat se, ocitnout se, obávat se, ověřit, omrzet, okusit, opsat, osvědčit (se), oplatit*). Jen vágně lze vymezit skupinu verb, která vyjadřují, že je někdo nebo něco dějem zasahováno, že se na něj dějem působí (*ovládat, ohrožit, otisknout, ostřelovat, opít (se), osprchovat (se), ovanout, omrznout*).

Pokud si prefix ponechává význam předložky *ob/o*, vyjadřuje směr okolo (*otočit (se), obíhat, ovíjet*). Dalším typickým sémantickým odstínem je něco něčím opatřit, něco dodat (*označit, osít, osolit, osázet, obarvit, ozářit*) nebo naopak něco odstranit, sebrat (*otřít, olízat, obrat, okrást, odřít, ořezat, okousat, okapat, ožírat, orvat*). Svým významem stojí blízko i skupina deverbativ vyjadřujících odstranit něco v důsledku používání nebo opakování děje, opotřebovat (*ojezdit, omílat, otrkat (se), ochodit, otupit, ohladit*). Prefixem *o-* se odvozují i deadjektivní a desubstantivní slovesa (*oznámit, ovlivnit, omezit*), ta však stojí na okraji našeho zájmu, protože sledujeme konkurenci afixů při naplňování gramatické a slovotvorné funkce u sloves.

Dosud jsme do žádné kategorie nezařadili slovesa *oslavit, ohlásit, očistit, očesat, oholit (se), ošidit*. Na první pohled se zdá, že ve srovnání se *slavit, hlásit, čistit, česat, holit (se), šidit* žádný nový významový odstín nezahrnují, že vyjadřují pouze celistvě pojatý děj. K *ošidit* a *oholit (se)* se netvoří sekundární imperfektivum, takže je splněna základní podmínka vidové dvojice (hypotetická možnost utvoření tvaru „oholovať sice je, ale v korpusu SYN2000 jsme žádný doklad nenašli). U ostatních výše jmenovaných verb ověříme synonymitu primárního a sekundárního imperfektiva tak, že v ukázkách z korpusu SYN2000 primární nedokonavý tvar dosadíme na místo sekundárního.

slavit - oslavit - oslavovat

Tento svátek <oslavuji> buddhisté i taoisté [...]

= Tento svátek slaví buddhisté i taoisté [...]

Tentokrát <oslavovali> tatínkovy šedesátiny a odchod synů na vojnu.

= Tentokrát slavili tatínkovy šedesátiny a odchod synů na vojnu.

[...] ctít budou toho, kdo je nejkrutější a nejmocnější ze všech, a budou <oslavovat> vojevůdce a bitvy [...]

= [...] a budou slavit vojevůdce a bitvy [...]

Možnost této záměny *slavit* namísto *oslavovat* dosvědčuje, že není mezi oběma tvary žádný sémantický rozdíl, a že tedy *oslavit* můžeme interpretovat jako perfektivum od *slavit*.

Když jsme procházeli v korpusu doklady výskytu sloves *ohlašovat*, *očišťovat* a *očesávat*, narazili jsme na kontexty, ve kterých není možné použít ve stejném významu primární imperfektiva *hlásit*, *čistit* a *česat*.

hlásit - ohlásit - ohlašovat

[...] do středu půlkruhu těch ztepilých dívek ve velmi slušivých uniformách vstoupila krasavice s ostře zelenýma očima. Nebylo třeba ji <ohlašovat>, všichni ji znali z několika filmových rolí pikantních mladých zednic a soustružnic [...]

í Nebylo třeba ji hlásit, všichni ji znali [...]

Saturninova práce spočívala v tom, že chodil k soudům <ohlašovat>, že jeho pán se nemůže dostavit k přelíčení, protože náhle onemocněl.

ž [...] že chodil k soudům hlásit, že jeho pán se nemůže dostavit k přelíčení [...]

čistit - očistit - očišťovat

[...] neboť jako voda čistí oheň, tak almužna nás <očišťuje> od hříchů.

t* [...] tak almužna nás čistí od hříchů.

Mohu podniknout pouť do své minulosti. Nemusí to být safari, můžu jít sám. Pouť <očišťuje>.

7* Pouť čistí.

česat - očesat - očesávat

Lidé <očesávají> a ničí ovocné stromy ve Vojanových sadech Malá Strana [...]

ž Lidé češou a ničí ovocné stromy [...]

Ze šesti sloves, o kterých jsme uvažovali jako o možných dokonavých členech vidové dvojice, tři neobstály v našem testu prověřujícím synonymitu primárního a sekundárního imperfektiva. Přestože SSJČ považuje *ohlásit* za dokonavý tvar od *hlásit* (viz SSJČ III 1989: s. 393) a SSČ zase *očistit* za perfektivum k *čistit* (viz SSČ 2005: s. 232), my jsme dospěli k závěru, že *hlásit - ohlásit*, *čistit - očistit* a *česat - očesat* nejsou vidové dvojice. Z námi zkoumaných sloves jsou vidovými páry pouze *šidit - ošidit*, *holit (se) - oholit (se)* a *slavit - oslavit*.

42.5. Prefix ob-/obe-

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem *ob-* v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

objevit (se) 26 481 - *objevovat (se)* 8658; celkem 35 139

obrátit (se) 10 074 - *obracet (se)* 3543; celkem 13 617

obsáhnout 1858 - *obsahovat* 13 532; celkem 15 390

obvinít 6950 - *obviňovat* 1568; celkem 8518

obsadit 6658 - *obsazovat* 553; celkem 7211

obdržet 6564

obejít (se) 4445 - *obcházet (se)* 1184; celkem 5629

obnovit 4486 - *obnovovat* 780; celkem 5266

objednat 2867 - *objednávat* 670; celkem 3537

obhájit 1514 - *obhajovat* 1762; celkem 3276

Další příklady sloves s prefixem *ob-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *obstát*, *obejmout*, *obžalovat*, *obnášet*, *obstarat*, *oblíbit si*, *obsluhovat*, *obhospodařovat*, *obložit*, *obměnit*, *obepínat*, *obdarovat*, *obletět*, *obstoupit*, *obrodit*, *obtočit*, *obtáhnout*, *obstřelit*, *obšít*, *oblepit*, *obtisknout*, *obvolat*, *oblíznout*, *obvázat*, *obnosit*, *obživnout*.

Předpona *ob-* má velmi konkrétní směrový význam kolem, který si ponechává i většina jí odvozených sloves (*obrátit*, *obsáhnout*, *obejít*, *obejmout*, *obložit*, *obepínat*, *obletět*, *obstoupit*, *obtočit*, *obstřelit*, *obšít*, *oblepit*, *oblíznout*, *obvázat*). Jiným slovesům je společný význam složitosti, rozčleněnosti děje, děj, který pojmenovávají, se uskutečňuje ve více krocích (*obstarat*, *obhospodařovat*, *obvolat*). Pro další kategorii je typický sémantický příznak znovu, částečně se proces odehrává opětovně, částečně dochází k jeho modifikaci (*obměnit*, *obrodit*, *obtáhnout*, *obživnout*), k této skupině má poměrně blízko i *obtisknout* a s předponou *o-* také *opsat*. Shodný význam nese i sloveso *obnovit*, které je však adjektivního původu. *Obnosit* bychom mohli přiřadit k deverbativům s prefixem *o-*, která vyjadřují opotřebování, odstranění něčeho v důsledku opakování děje. Opět nám zůstalo několik sloves, z nichž nemůžeme význam předpony vydělit a konkrétně specifikovat (*objevit (se)*, *obsadit*, *obdržet*, *objednat*, *obstát*, *obžalovat*, *obnášet*, *oblíbit si*, *obsluhovat*, *obdarovat*).

Mezi členy dvojic *vinit* - *obvinit* a *hájit* - *obhájit* při běžném posouzení nespátřujeme žádný podstatný významový rozdíl. Sekundární imperfektiva *obviňovat* a *obhajovat* se běžně používají, ověříme tedy na ukázkách z korpusu SYN2000 možnost jejich nahrazení primárním nedokonavým slovesem.

vinít - obvinít - obviňovat

Kde jsou u nich ušlechtilé hodnoty? Nic jim není svaté, jenom peníze a peníze," <obviňoval> v duchu neprávem svoji vynikající ženu. Teprve později poznal svůj omyl a také pravdivost rčení, že zlost je špatný rádce.

5* Nic jim není svaté, jenom peníze a peníze," vinil v duchu neprávem svoji vynikající ženu.

hájit - obhájit - ohajovat

[...] plně se ztotožňujeme- s činností Charty 77, která je světlem v této ponuré společnosti a <obhajuje> lidská práva, svobodu projevu a volnost církví.

= [...] která je světlem v této ponuré společnosti a hájí lidská práva, svobodu projevu a volnost církví.

Kdyby tohle věděl pan Troníček, <obhajoval> by sexuální maniaky ještě vehementněji.

= Kdyby tohle věděl pan Troníček, hájil by sexuální maniaky ještě vehementněji.

Nevyléčen jsem se hlásil znovu na frontu, a to přesto, že jsem už neměl možnost <obhajovat> někoho ze svých lidí. Moji rodiče byli zabití, moji bratři rovněž, moje žena byla zavražděna [...]

= [...] a to přesto, že jsem už neměl možnost hájit někoho ze svých lidí.

Po dosazení primárního imperfektiva namísto sekundárního jsme zjistili, že *vinít* a *obvinít* jsou dvě různá slovesa, ale *hájit* - *obhájit* jsou dva slovesné tvary jednoho lexému, tedy vidová dvojice.

4.2.6. Prefix od-/ode-

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem *od-* v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

odpovědět 14 965 - *odpovídat* 15 364; celkem 30 329

odmítnout 16 605 - *odmítat* 10 831; celkem 27 436

odejít 15 832 - *odcházet* 5539; celkem 21 371

odhadnout 3328 - *odhadovat* 4804; celkem 8132

odjet 5668 - *odjíždět* 2093; celkem 7761

odstranit 6002 - *odstraňovat* 1388; celkem 7390

odvolat (se) 5808 - *odvolávat (se)* 1387; celkem 7195

odsoudit 5934 - *odsuzovat* 1196; celkem 7130

odehrát I a II, odehrát se 3862 - *odehrávat, odehrávat se* 3252; celkem 7114

odložit 4406 - *odkládat* 1449; celkem 5855

Další příklady sloves s prefixem *od-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *odnést, odříznout, odstoupit, odhalit (se), odpočinout (si), odmlčet se, odletět, odpustit, odstartovat, odebrat (se), odvrátit (se), odstát (si), odpojit (se), odkazovat, odhodit, odtrhnout (se), odhodlat se, odkoupit, odkašlat (si), odvodit, odsouhlasit, odpoutat (se), odkoukat, odpykávat (si), odvysílat, odplivnout (si), odzbrojit, odhlasovat, odklonit, odlít, odeznít, odtančit I, odtančit II (si), odumřít, odsedět (si), odbrzdit, odvodnit.*

Předpona *od-* vyjadřuje především vzdálení se, vzdalování se od něčeho, někoho (*odejít, odjet, odehrát I - míč, odnést, odstoupit, odletět, odebrat se, odhodit, odklonit, odtančit I*) nebo obecně směr pryč (*odstranit, odvolat (se), odložit, odpustit, odvrátit (se), odkazovat, odkašlat (si), odplivnout (si)*). U některých sloves je toto vzdalování se nebo směřování pryč specifikováno sémantickým odstínem oddělování určité části od celku (*odříznout, odebrat, odtrhnout (se), odlít*). Velmi blízko této skupině stojí i desubstantiva (*odvodnit*), která však nejsou v centru našeho zájmu.

Ze sloves odvozených předponou *od-* je možné vyčlenit taková, u kterých afix neguje význam motivujícího verba (*odhalit (se)*, *odpojit (se)*, *odpoutat (se)*, *odzbrojit*, *odbrzdít*), u dalších přidává význam skončení děje vyjádřeného základovým slovesem nebo jeho antonymem (*odmlčet se* - přestat mluvit, *odeznít* - přestat znít, *odumřít* - přestat žít). Lexikálním jednotkám *odkoupit*, *odvodit*, *odkoukat* je společný sémantický příznak od někoho nebo odněkud něco získat.

Verba s prefixem *od-* také vyjadřují prosté vykonání děje, jeho uskutečnění (*odsoudit*, *odehrát se*, *odstartovat*, *odsouhlasit*, *odhlasovat*), některá kromě významu dovedení děje do konce zahrnují specifický sémantický odstín splnění úkolu, povinnosti (*odehrát II* - představení, *odstát (si)*, *odpykávat (si)*, *odvysílat*, *odtančit II (si)*, *odsedět (si)*). *Encyklopedický slovník češtiny* tuto třídu způsobu slovesného děje označuje jako egresiva (viz *Encyklopedický slovník češtiny* 2002: s. 568). U některých sloves je slovotvorná motivace dnes již částečně zastřena (*odmítnout*, *odhadnout*, *odpočinout (si)*, *odhodlat se*) a jejich prefixu žádný konkrétní význam běžně nepřisuzujeme.

Morfém *od-* se s některými dalšími spojuje, společně tak vytvářejí biprefixy. V korpusu SYN2000 se vyskytují například tato slovesa s násobenými předponami: *odnaučit*, *odpovědět*, *odposlouchávat*, *odprodat*, *odpřednášet*, *odpřísáhnout*, *oduznat*, *odvysílat*.

Předponou *od-* se vždy mění sémantika motivující jednotky, ze základového slovesa se odvozuje nový lexém, není tedy možné považovat ji za prostředek tvoření vidových dvojic.

4.2.7. Prefix po-

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem po- v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

použít 20 031 - *používat* 16 424; celkem 36 455

považovat (si) - 33 327

pomoci 20 706 - *pomáhat* 9949; celkem 30 655

podařit se 27 349

potvrdit 19 710 - *potvrzovat* 4686; celkem 24 396

pokračovat 24 383

poskytnout 11 772 - *poskytovat* 10 849; celkem 22 621

požádat 11 621 - *požadovat* 9700; celkem 21 321

počítat 20 671

podat 12 630 - *podávat* 6557; celkem 19 187

Další příklady sloves s prefixem po- z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *pohybovat (se)*, *položít (se)*, *popsat*, *postavit (se)*, *posoudit*, *poradit (se)*, *pomyslet (si)*, *pohlédnout*, *počkat*, *poklesnout*, *ponechat*, *poukázat*, *pokrýt*, *pohlít*, *postřelit*, *pokročit*, *popíjet (si)*, *potrestat*, *ponořit (se)*, *pominout (se)*, *pokřtít*, *povyskočit (si)*, *poklepat*, *pocítit*, *pozřít*, *pochytat*, *pospojovat*, *pokuřovat (si)*, *povykovat*, *pobořit*, *pochutnat si*, *postřílet*, *potrápit*, *potisknout*, *pobít I a II*, *posmrkávat*, *polehávat*, *pozlobit*, *pokývnout*, *pobrat*, *pobolívat*, *poležet (si)*, *posolit*, *povařit*, *poklidit*, *podrápat (se)*, *pokousat*, *pocvičit si*, *posekat*, *políbit*, *pokapat*, *pochcípát*, *pořukovat*, *popraskat*, *polámat*, *pozlatit*, *počeštit*.

Míra i kvalita významového odstínu dodaného lexému předponou po- je u jednotlivých sloves rozdílná. Mezi stará slovesa patří i taková, která dnes již jako prefigovaná nevnímáme (*pomoci*, *počítat*). Jiná verba sice vnímáme jako prefigovaná, ale sémantický rys přidáný jim afixem lze jen těžko z významu lexikální jednotky vyčlenit, zobecnit a popsát (*použít*, *považovat (si)*, *podařit se*, *potvrdit*, *pokračovat*, *poskytnout*, *pohybovat (se)*, *počkat*, *ponechat*, *pocítit*). Další slovesa můžeme charakterizovat jen významem

provedení děje (až do konce) (*požádat, položit (se), posoudit, pohlít, ponořit (se), pominout (se), pozřít, podrápat (se), pokousat, políbit*).

Předpona *po-* v mnoha případech zachovává základní význam předložky a slovesa jí odvozená vyjadřují, že děj probíhá na povrchu předmětu (*popsat, pokrýt, potisknout, pobít II - pobít povrch předmětu, posolít, pokapat, pozlatit*). Některým deverbativům je společná sémantika určitého směřování děje (*podat, pohlédnout, poukázat, pokročit*).

Velmi často nesou slovesa odvozená prefixem *po-* význam malé míry, krátkého trvání, neúplného provedení děje (*pomyslet (si), poklesnout, postřelit, poklepat, pobořit, pozlobit, pokývnout, poležet, povařit, poklidit, pofukovat*), *Encyklopedický slovník češtiny* s krátkým trváním děje spojuje termín delimitativum (viz *Encyklopedický slovník češtiny 2002*: s. 568). I když to není pro předponu *po-* typické, existují i taková slovesa, kterým naopak dodává sémantický odstín velké míry (*potrápit*). Slově *popíjet, pokuřovat, povykovat, posmrkávat, polehávat, pobolívat* je společný význam přerušovaného průběhu děje. Specifickou skupinou deverbativ prefigovaných afixem *po-* jsou lexémy vyjadřující podílné proběhnutí děje (*pochytat, pospojovat, postřílet, pobít, pobrat, posekat, pochcípát, popraskat, polámat*), které označujeme termínem distributiva. Připojením formantu *se/si* se význam slovesa obohacuje o odstín kladného hodnocení (*popíjet si, pokuřovat si, pochutnat si, poležet si, pocvičit si*). Předponou *po-* se odvozují i deadjektiva (*počeštit*), kterými se však v naší práci nezabýváme.

Pro prefix *po-* je typické, že se velmi často spojuje s jinými prefixy. Násobené předpony potom nejčastěji vyjadřují podílné proběhnutí děje (*ponadávat, pootáčet, posbírat, povypůjčovat, poztráčet, pozabíjet, pozametat*) nebo jeho malou míru (*poohlédnout se, poodstoupit, poodhrnout, poodskočit, poodletět, poodstrčit, popojít, popotáhnout, popostrčit, popolétnout, popošít, popřemýšlet, porozhlédnout se, posečkat, pousmát se, poulit, povyskočit, povyrůst, povysunout, povzdychnout (si), pozměnit, pozapomenout*).

Pro některé vidové dvojice s předponou *po-* je příznačné, že perfektivum vyjadřuje malou míru, krátké trvání děje a imperfektivum patří mezi distributiva. To platí jak pro slovesa s jednoduchým prefixem, tak s biprefixem (*postřelit* - *postřílet*, *poodhalit* - *poodhalovat*, *poodkrýt* - *poodkrývat*, *potočit* - *pootáčet*, *povytahnout* - *povytažovat*, *povyrazit* - *povyrazet*, *pozastavit* - *pozastavovat*).

Předpona *po-* má také vidotvornou funkci, která se uplatňuje například u sloves *stavět (se)* - *postavit (se)*, *radit (se)* - *poradit (se)*, *trestat* - *potrestat*, *křtít* - *pokřtít*. K žádné z těchto dvojic se netvoří sekundární imperfektivum. Teoreticky by snad mohl existovat tvar *postavovat (se)*, v korpusu SYN2000 jsme však žádný doklad jeho výskytu nenalezli.

Kromě všech zmíněných úkolů plní předpona *po-* (*pů-*) ještě jednu, zcela specifickou, gramatickou funkci. Je jediným prefixem, kterým se tvoří syntetické tvary futura a imperativ u nedokonavých sloves pohybu (*půjdu*, *pojď*, *pojedu*, *pojed'*, *poběžím*, *poběž*, *poletím*, *polet'*, *ponesu*, *pones* apod.).

4.2.8. Prefix *pod-/pode-*

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem *pod-* v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

podpořit 8253 - *podporovat* 10 245; celkem 18 498

podepsat (se) 11 902 - *podepisovat (se)* 1306; celkem 13 208

podlehnout 3800 - *podléhat* 2838; celkem 7638

podnikat 2961 - *podniknout* 2116; celkem 5077

podřídít (se) 1701 - *podřizovat (se)* 471; celkem 2172

podmínit 1184 - *podmiňovat* 782; celkem 1966

podcenit 790 - *podceňovat* 1151; celkem 1941

podstoupit 1065 - *podstupovat* 313; celkem 1378

podezírat 744, *podezřívát* 522; celkem 1266

podnítit 559 - *podněcovat* 479; celkem 1038

Další příklady sloves s prefixem *pod-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *podlít, podlézt, podložit, podkopat, podvést, podhodnotit, poddat se, podstrčit I a II, podvolit se, podmanit, podřezat, podvázat, podplatit, podbízet se, podvrtnout, podbarvit, podříct se, podjet, podsít, podletět, podsvítit, podstrojovat, podkovávat, podmračit se, podmalovat, podmáznout, podfouknout*.

Prefix *pod-* si u většiny sloves ponechává původní význam předložky, a vyjadřuje tedy směřování dolů nebo zespodu (*jpodpořit, podlít, podlézt, podložit, podkopat, podstrčit, podřezat, podvázat, podvrtnout, podjet, podsít, podletět, podsvítit, podkovávat*). Se směrem dolů, dole souvisí i specifická skupina sloves s významem mít někoho závislého na své vůli, být v závislém postavení, dostat se do závislého postavení (*podlehnout, podřít (se), poddat se, podvolit se, podmanit*). Této skupině je svým významem „podřít se něčemu nepříjemnému“ blízké i deverbativum *podstoupit*.

Dalším sémantickým odstínem předpony *pod-* je malá míra, nedostatek něčeho (*podcenit, podhodnotit, podmračit se*). Malou intenzitu ve své sémantice zahrnují i slova *podbarvit* a *podmalovat*, která vyjadřují určité doplnění celku, průvodní děj. *Encyklopedický slovník češtiny* nazývá deverbativa vyjadřující malou míru nebo částečné provedení děje atenuativa. Komitativa označují doprovodný děj (viz *Encyklopedický slovník češtiny* 2002: s. 568). Za prostředek jejich odvozování sice považuje pouze předponu *při-*, my se však domníváme, že stejně tak lze za komitativa považovat verba odvozená prefixem *pod-*.

Dále se afix *pod-* uplatňuje ve slovesech označujících nějaký nekalý, nenáležitý čin (*podvést, podstrčit, podplatit, podbízet se, podmáznout, podfouknout*). Nenáležitost činu je také součástí významu slovesa *podříct se*, v tomto případě jde však o jednání neúmyslné.

Z významu některých sloves nemá smysl vyčleňovat sémantiku prefixu, protože jejich slovotvorná motivace je dnes

částečně zastřena (*podepsat (se)*) - cítíme souvislost se směrem pod něco, ale není to pro dnešní význam podstatné, *podnikat*, *podmínit*, *podezírat*, *podnítit*, *podstrojovat*).

Pro předponu *pod-* je poměrně netypické spojovat se s jinými předponami. Sloves s biprefixy existuje velmi málo (např. *podnapít se*, *podvyživit*). Kvůli konkrétnosti svého významu nemůže být prefix *pod-* prostředkem tvoření vidových dvojic, protože motivované sloveso se od motivujícího svou sémantikou vždy výrazně liší.

4.2.9. Prefix *pro-*

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem *pro-* v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

prohlásit 24 080 - *prohlašovat* 2781; celkem 26 861

prodat 14 809 - *prodávat* 10 051; celkem 24 860

provést 11 547 - *provádět* 10 325; celkem 21 872

proběhnout (se) 7770 - *probíhat (se)* 10 422; celkem 18 192

projevit (se) 9568 - *projevovat (se)* 6457; celkem 16 025

projít (se) 10 079 - *procházet (se)* 5218; celkem 15 297

prosadit (se) 7687 - *prosazovat (se)* 5545; celkem 13 232

prohrát 7461 - *prohrávat* 1462; celkem 8923

prokázat 7557 - *prokazovat* 1276; celkem 8833

prožít 3929 - *prožívat* 3516; celkem 7445

Další příklady sloves s prefixem *pro-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *prohlédnout*, *promluvit*, *proměnit (se)*, *prominout*, *projednat*, *propadnout (se)*, *prodloužit*, *prověřit*, *prozkoumat*, *provdat (se)*, *protáhnout*, *prohloubit*, *probdít*, *pronásledovat*, *probojovat se*, *prostřelit*, *propuknout*, *prodělat*, *prostudovat*, *prodřít*, *promyslet*, *propůjčit*, *propašovat*, *propást*, *prospat (se)*, *prostát*, *profinancovat*, *proinvestovat*, *propracovat*, *profouknout*, *procitnout*, *prokombinovat*, *propít*, *prolisovat*,

prokádrovat, prokřičet, prolenošit, proletět (se), prostávkovat, prosvětlit.

Nejtypičtější významem předpony *pro-* je pronikání skrz něco, něčím, někudy, někam (*proběhnout, projít, prohlédnout, propadnout (se), protáhnout, probojovat se, prostřelit, prodřít, propašovat, profouknout, prolisovat, proletět*). U některých deverbativ dodává afix sémantický odstín intenzivního, důkladného provádění činnosti nebo děje (*prověřit, prozkoumat, prostudovat, promyslet, propracovat, prokombinovat*). Lexémy *prodloužit* a *prohloubit* spojuje sémantický odstín dalšího provádění děje. Jiné skupině sloves je společný negativní důsledek intenzity nebo způsobu provádění děje (*prohrát, prodělat, propást, profinancovat, proinvestovat, propít*).

Kromě směrové a měrové specifikace určuje prefix *pro-* i specifikaci fázovou. Některým slovesům dodává význam probíhání děje po celou vymezenou dobu (*prožít, probdít, prospat, prostát, prokřičet, prolenošit, prostávkovat*), mohli bychom je tedy zařadit mezi terminativa/konfektiva (viz Encyklopedický slovník češtiny 2002: s. 568). Mezi terminativa patří i některá slovesa s násobenou předponou (*proutírat*), i když tvoření biprefixů není časté. Ingresiva jsou slovesa označující počátek děje, se kterým je přirozeně spjat krátký časový rozsah (viz tamtéž: s. 568). Lze mezi ně zařadit i deverbativa odvozená předponou *pro-* (*propuknout, procitnout*). Zapojením jak prefixu, tak spoluformantu *se/si* odvozujeme saturativa, která postihují trvání děje až k uspokojení subjektu (*projít se, prospat se, proletět se*). Předponou *pro-* se odvozují i deadjektiva (*prosvětlit*).

Do žádné skupiny jsme nezařadili několik sloves, u kterých nelze význam předpony vyčlenit a zobecnit, přestože je patrné, že se deverbativum svou sémantikou od základového slovesa liší (*prodat, provést, prosadit (se), prokázat, prominout, pronásledovat*). U dvou z námi uvedených verb (*provdát (se), propůjčit*) nemění prefix ani význam ani vid.

Zbylo nám několik sloves (*prohlásit, projevit (se), promluvit, projednat, prokádrovat*), u kterých se pozastavíme a budeme zkoumat, zda by mohla být čistými perfekty k *hlásit, jevit (se), mluvit, jednat, kádrovat*. Na první pohled se zdá, že by pár *jednat - projednat* mohl být vidovou dvojicí. Když se na problém podíváme podrobněji, zjistíme, že sloveso *jednat* se pojí s lokálem, zatímco *projednat* má vazbu akuzativní. Tím je možnost, že by šlo o dva tvary jednoho lexému, vyloučena. Sloveso *kádrovat* - „prověřovat něčí politickou a odbornou pracovní vyspělost“ (SSJČ II 1989: s. 259) - ve svém významu zahrnuje „prověřování“, a předpona *pro-* tedy žádný nový sémantický odstín nepřidává. Sekundární imperfektivum *prokádrovávat* nemá v korpusu SYN2000 žádný doklad výskytu. Podle našeho názoru není žádný důvod nepovažovat *kádrovat - prokádrovat* za vidový pár.

Sekundární imperfektiva *prohlašovat, projevovat (se), promlouvat* existují, proto musíme jejich význam porovnat s významem primárního nedokonavého tvaru. Hned u prvního slovesa jsme se v korpusu SYN2000 setkali s kontexty, ve kterých nelze *prohlašovat* beze změny významu nahradit primárním *hlásit*.

hlásit - prohlásit - prohlašovat

Gabriel Siromiel, který provedl prohlídku současně s námi, podává písemnou zprávu, ve které pod přísahou <prohlašuje>, že nám svůj názor sděluje podle své cti a svědomí [...]

^ [...] ve které pod přísahou hlásí, že nám svůj názor sděluje podle své cti a svědomí [...]

Po provedení záměny ztratila výpověď důležitý sémantický odstín ztvrzení, důvěryhodnosti, zaujatosti. Protože primární a sekundární imperfektivum nejsou synonymní, nelze pár *hlásit - prohlásit* považovat za vidovou dvojici.

jevit (se) - projevít (se) - projevovat (se)

Byla již mrzutá, protože výcvik se na psu Kimovi nijak zvlášť <neprojevoval>.

5* [...] protože výcvik se na psu Kimovi nijak zvlášť nejevil.

Vypadá jako mrtvý, <projevuje> své znepokojení červený chabin.

Ž Vypadá jako mrtvý, jeví své znepokojení červený chabin.

Opět nám nemožnost záměny *projevovat (se)* a *jevit (se)* dokázala, že sloveso *projevít (se)* je samostatnou lexikální jednotkou, a nikoli perfektivem k *jevit (se)*.

mluvit - promluvit - promlouvat

[...] po celou cestu tě učím rozpoznávat stopy, skrze něž k nám svět <promlouvá> jako velikánská kniha.

= [...] skrze něž k nám svět mluví jako velikánská kniha.

Tak přerývaně a zmateně Krutibrko <promlouval> a zároveň plakal a smál se do svého mikrofону.

= Tak přerývaně a zmateně Krutibrko mluvil a zároveň plakal a smál se do svého mikrofону.

Nech <promlouvat> své srdce, vyptej se tváří, nenaslouchej jazykům [...]

= Nech mluvit své srdce [...]

I když má dvojice *mluvit - promluvit* svou sémantikou blízko ke dvojici *hlásit - prohlásit*, vztah mezi jejich členy je v každém z těchto případů jiný. *Mluvit - promluvit* můžeme hodnotit jako vidový pár, zatímco *hlásit - prohlásit* jsou dvě různé lexikální jednotky. Z námi zkoumaných sloves tedy za vidové dvojice považujeme: *kádrovat - prokádrovat*, *mluvit - promluvit*.

2.10. Prefix pře-

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem *pře-* v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

přesvědčit 14 626 - *přesvědčovat* 1510; celkem 16 136

přestat 10 600 - *přestávat* 2417; celkem 13 017

přejít 7558 - *přecházet* 2986; celkem 10 544

převzít 8451 - *přebírat* 1674; celkem 10 125

předat 7203 - *předávat* 1783; celkem 8986

překonat 5763 - *překonávat* 1082; celkem 6845

přežít 5837 - *přežívat* 985; celkem 6822

překročit 4710 - *překračovat* 1452; celkem 6162

přemýšlet 5932

přenést 2915 - *přenášet* 2872; celkem 5787

Další příklady sloves s prefixem *pře-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *přečíst, přerušit, převládnout, přetrvat, přestěhovat (se), přepadnout, přelít, přehrát, přezkoumat, přepsat (se), přemluvit, přetvořit, přechat, přecedit, přebudovat, přeskočit, přetrhout, překousnout, přenocovat, přehlasovat, přeplavat, přetnout, přetisknout, přetěct, přemnožit se, přeorientovat (se), přetlumočit, přebrodit, překvalifikovat, přetransformovat, přespurtovat, přecerpat, přesít, přesytit (se), přežvýkat, překlepnout se, přeinvestovat, přetransponovat, překomplikovat, přeprodukovat, přeformátovat, přetematizovat.*

Základní význam předpony *pře-* je směřování přes něco, přemístění z jednoho místa (oblasti) na druhé (*přejít, převzít, předat, překročit, přenést, přestěhovat (se), přelít, přeskočit, přeplavat*). Tomuto základnímu významu je blízká i supina sloves vyjadřujících pronikání přes něco, skrze něco (*přecedit, přesít*). Verba *přesvědčit, překonat, převládnout, přehrát, přemluvit, přehlasovat, přebrodit, přespurtovat* můžeme zařadit do jedné třídy, neboť je jim všem společný významový odstín překonání překážky, protivníka, prosazení vlastní vůle nebo názoru

proti vůli nebo názoru někoho druhého. Dalším sémantickým odstínem afixu je rozdělení nebo rozbití celku (*přerušit, přetrhnout, překousnout, přetnout, přežvýkat*).

Velmi často se prefix *pře-* uplatňuje ve slovesech znamenajících nové, něčím odlišné provedení děje (*přezkoumat, přepsat, přetvořit, přebudovat, přetisknout, přeorientovat (se), překvalifikovat (se), přeformátovat*), tato funkce je typická i pro biprefixy (*přenastavit, přeobjednat, přeobsadit, přerozdělit, přeuspořádat, přeuložit, převychovat*). *Pře-* může vyjadřovat i nesprávné provedení děje, a to když se při derivaci kombinuje se spoluformantem *se* (*přepsat se, překlepnout se*), nebo jeho příliš velkou míru (*přetéct, přemnožit se, přečerpat, přesytit se, přeinvestovat, překomplikovat, přeprodukovat, přetematizovat*). Některým deverbativům dodává předpona *pře-* významový odstín trvání po celou vymezenou dobu, překonání určitého časového úseku (*přežít, přetrvat, přečkat, přenocovat*).

Význam předpony *pře-* nelze z celkové sémantiky slovesa, v některých případech vyčlenit (*přestat, přemýšlet, přepadnout*). Kromě těchto motivačně neprůhledných verb jsme do žádné sémantické kategorie nezařadili několik dalších, která by mohla být dokonavými členy vidové dvojice (*přečíst, přetlumočit, přetransformovat, přetransponovat*). Slovesa *přetransformovat* a *přetransponovat* by se mohla pokládat za ideální příklad využití subsumpční předpony. Ve významech „přeměnit“ a „přenést/převést“ je konkrétní význam prefixu *pře-* již zahrnut, a proto se jeho připojením k lexému nemůže dodávat žádný nový sémantický odstín. Jedinou jeho funkcí zde je zařadit sloveso cizího původu do systému českého slovesného vidu.

Ani slovesa *přečíst* a *přetlumočit* neobohacuje afix *pře-* o žádný specifický sémantický odstín, dokládá to i nepřítomnost sekundárních imperfektiv v korpusu SYN2000. Ve srovnání se základovým *číst* a *tlumočit* dochází prefixací pouze ke změně vidové polarity.

4.2.11. Prefix před-/přede-

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem *před-* v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

představit (se, si) 18 424 - *představovat* (se, si) 23 090; celkem 41 514

předpokládat 15 574

předložit 8350 - *předkládat* 2287; celkem 10 637

předvést 4723 - *předvádět* 2484; celkem 7207

předejít 1379 - *předcházet* 3010; celkem 4389

přednést 1664 - *přednášet* 1576; celkem 3240

předpovědět 709 - *předpovídat* 1241; celkem 1950

přestřít 112 - *předstírat* 1423; celkem 1535

předepsat 695 - *předepisovat* 528 + *předpisovat* 118; celkem 1341

předvídat 1150

Další příklady sloves s prefixem *před-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *přeběhnout*, *předechnat*, *předstoupit*, *předčítat*, *předvolat*, *předklonit* (se), *předplatit*, *předhodit*, *předpažit*, *předdefinovat*, *předzásobovat*, *přednastavit*, *přednabít*, *předcvičovat*.

Předpona *před-* si ve velké míře ponechává význam předložky. Vyjadřuje místní směřování děje dopředu (*předejít*, *přeběhnout*, *předechnat*, *předklonit* (se), *předpažit*), před někoho (*předvolat*, *předhodit*), realizování děje před někým, za účasti další osoby nebo osob (*představit* (se), *představit si* - realizování děje před sebou samým, *předložit*, *předvést*, *přednést*, *přestřít*, *předstoupit*, *předčítat*, *předcvičovat*). Prefix *před-* kromě místní specifikace významu vyjadřuje často i specifikaci časovou, dodává slovesu sémantický odstín časového předcházení, zaměření děje k tomu, co má teprve následovat (*předpokládat*, *předpovědět*, *předepsat*, *předplatit*, *předdefinovat*, *předzásobovat*, *přednastavit*, *přednabít*). V této funkci se uplatňují i biprefixy, ale jejich tvoření není pro předponu *před-* příliš typické.

Kvůli svému úzkému a konkrétnímu významu, který vždy motivované sloveso zásadně sémanticky odliší od slovesa motivujícího, se prefix *před-* nemůže uplatňovat jako prostředek tvoření vidových dvojic.

4.2.12. Prefix *při-*

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem *při-* v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

přijít 59 553 - *přicházet* 12 067; celkem 71 620

přípravit (se) 25 970 - *připravovat (se)* 13 705; celkem 39 675

přijmout 21 326 - *přijímat* 6562; celkem 27 888

přinést 17 446 - *přinášet* 8870; celkem 26 316

připomenout 9317 - *připomínat* 11 026; celkem 20 343

přiznat (se) 10 626 - *přiznávat (se)* 4071; celkem 14 697

příspěť 8430 - *příspěvat* 3812; celkem 12 242

připadnout I, II a III 2105 - *připadat* 10 128; celkem 12 233

připustit 6317 - *připouštět* 4088; celkem 10 405

přistoupit 5814 - *přístupovat* 2109; celkem 7923

Další příklady sloves s prefixem *při-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *přivést, přihlásit se, připojit, přitáhnout I a II, přivítat, připsat, přilákat, přiložit, přicestovat, přistát, přiklánět (se), přispěchat, připlatit (si), přišít, přistěhovat se, přispat si, přiskočit, přivřít, přisvědčit, přivázat, přivlastnit si, přilepit, přiučít se, přibrzdit, přikoupit, přizvukovat, připít (si), přilepšit si, přilít, přivábit, přihrát, přibít, přistříhnout, přiškrtnout, přitančit, přiotrávit (se), přimrznout, přikovat, přikusovat, přiinstalovat, přikapávat, přihnout*.

Základním významem předpony *při-* je směřování k něčemu nebo někomu, na nějaké místo (*přijít, přijmout, přinést, přistoupit, přivést, připojit, přitáhnout I* - někoho/něco k sobě, *přiložit, přicestovat, přistát, přiklánět (se), přispěchat, přistěhovat se, přiskočit, přihrát, přitančit*). Toto směrové zacílení je vlastní také

specifické skupině sloves, která vyjadřují, že se něco k něčemu fixuje (*příšít, přivázat, přilepit, přibít, přimrznout, přikovat*). I v lexémech *příznat (se), připadnout I - získat, připustit, přivlastnit si* je přítomný sémantický odstín určitého zacílení děje k někomu/něčemu („znát se k něčemu“, „padnout k někomu“, „pustit k sobě“, „vlastnění zaměřené k sobě“).

Prostřednictvím prefixu *při-* se odvozují verba s významem dalšího, dodatečného provedení děje (*připomenout, přiučit se*) a deverbativa nesoucí význam dodání něčeho (*přispět, připadnout III - padáním přibýt, připsat, připlatit (si), přikoupit, přilít, přiinstalovat, přikapávat, přihnojit*). Svou sémantikou stojí velmi blízko i komitativa (viz Encyklopedický slovník češtiny 2002: s. 569), která vyjadřují doprovodný děj (*přízvukovat, přikusovat*).

Další významový odstín, který dodává slovesům předpona *při-*, je malá míra nebo neúplné provedení děje (*přitáhnout II - trochu utáhnout, přivřít, přibrzdit, přistříhnout, přiškrtit, přiotrávit (se)*). Pokud se při odvozování uplatňuje současně prefix *při-* i spoluformant *si*, vznikají deverbativa vyjadřující větší míru děje nebo jeho delší trvání a zároveň kladné kvalitativní hodnocení toho, že si subjekt tuto nadstandardní míru dopřál (*příspat si, přilepšit si*). Slovesa *přípravit (se), připadnout II - jevit se, přisvědčit a připít (si)* jsme do žádné kategorie nezařadili, protože významový rys přidaný afixem z nich nelze jednoduše vyčlenit a konkretizovat.

Předpona *při-* se může s některými dalšími spojovat v biprefixy. Deverbativa, která je obsahují, mohou nést téměř všechny významové odstíny výše popsané. Z korpusu SYN2000 jsme vybrali několik příkladů (*přinatrefit, přiopít se, přiojednat, připochodovat, přivydělávat si, přizpůsobit, přizabít*).

Slovesa *přihlásit se, přivítat, přilákat, přivábit* jsme do žádné sémantické třídy nezařadili z toho důvodu, že se nám jeví jako možná čistá perfektiva k *hlásit se, vítat, lákat, vábit*. Ve slovesech *vábit a lákat* je již přítomen význam „snažit se někoho přitáhnout k sobě“, proto jim předpona *při-* žádný nový sémantický odstín

nemůže dodávat. Od přivábit se nadto netvoří sekundární imperfektivum, takže je splněna i druhá podmínka pro uznání vidové dvojice. *Přilákávat* má v korpusu SYN2000 jeden doklad výskytu, musíme tedy na tomto dokladu ověřit možnost záměny sekundárního imperfektiva primárním.

lákat - přilákat - přilákávat

Čína navzdory kritice za porušování lidských práv je nadále považována za politicky stabilní režim a díky tomu <přilákává> desítky .miliard dolarových investic, jež jdou asi také na úkor transformujících se zemí [...]

= [...] je nadále považována za politicky stabilní režim a díky tomu láká desítky miliard dolarových investic [...]

Náš test prokázal, že se význam výpovědi nezmění, pokud v ní použijeme *láká* na místo *přilákává*. Pár *lákat - přilákat* tedy můžeme hodnotit jako vidovou dvojici.

Když jsme procházeli výskyty slovesa *přihlašovat se* v korpusu SYN2000, narazili jsme na jeden druh kontextu, ve kterém nemůžeme beze změny významu použít *hlásit se*. Jde o oblast počítačů a počítačových technologií.

Nabídky lze následně upravovat a pokud již nejsou aktuální, mazat. Každý zadavatel se <přihlašuje> pomocí jména a hesla. Tím je zajištěn přístup pouze k jeho nabídkám.

* Každý zadavatel se hlásí pomocí jména a hesla. Tím je zajištěn přístup pouze k jeho nabídkám.

V kontextu informatiky získalo sloveso *přihlásit se - přihlašovat se* sémantický odstín „hlášením se připojit/připojovat k síti“, který základovému *hlásit se* chybí. Proto musíme mluvit

o dvou různých lexémech: 1) *hlásit se*, 2) *přihlásit se* - *přihlašovat se*.

Ke slovesu *přivítat se* netvoří sekundární imperfektivum, proto můžeme soudit, že prefix *při-* v tomto případě pouze mění vidovou polaritu a významově dokonavý tvar od tvaru nedokonavého žádným způsobem neodlišuje. Jako příklady dokazující vidotvornou funkci předpony *při-* tedy uvádíme dvojice *vítat* - *přivítat*, *lákat* - *přilákat*, *vábit* - *přivábit*.

4.2.13. Prefix roz-/roze-

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem *roz-* v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

rozhodnout (se) 41 460 - *rozhodovat (se)* 8901; celkem 50 361

rozšířit (se) 7546 - *rozšiřovat (se)* 2997; celkem 10 543

rozumět 9927

rozdělit (se) 7668 - *rozdělovat (se)* 1637; celkem 9305

rozvít (se) 0, *rozvinout (se)* 1534 - *rozvíjet (se)* 3545; celkem 5079

rozlišit 944 - *rozlišovat* 2028; celkem 2972

rozhlédnout se 1548 - *rozhlížet se* 992; celkem 2540

rozbít 1949 - *rozbíjet* 479; celkem 2428

rozejít se I a II 11584 - *rozcházet se* 828; celkem 2412

rozjet (se) 1807 - *rozjíždět (se)* 456; celkem 2263

Další příklady sloves s prefixem *roz-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *rozpoznat*, *rozložit*, *rozběhnout se I a II*, *rozdat*, *rozesmát (se)*, *roztrhnout*, *rozpadnout se*, *rozpoutat*, *rozptýlit (se)*, *rozpůlit*, *rozrůstat se*, *rozluštit*, *rozevřít*, *roztát*, *rozhodit*, *rozehrát*, *rozdrtit*, *rozvázat*, *rozhořet (se)*, *rozprodat*, *rozpálit*, *rozvařit*, *rozdupat*, *rozcuchat*, *rozšifrovat*, *rozfoukat*, *rozšroubovat*.

Spektrum významů, které dodává slovesu předpona *roz-*, je velmi široké. Mezi ty základní patří zaměření děje na dva i více směrů zároveň (*rozšířit (se)*, *rozvít (se)*, *rozhlédnout se*, *rozejít se I*

- s někým, *rozložit*, *rozeběhnout se II* - do stran, *rozptýlit (se)*, *rozrůstat se*, *rozevřít*, *rozhodit*), přičemž průběh děje může mít v některých případech distributivní charakter (*rozdat*, *rozprodat*, *rozfoukat*). Směrový význam je u některých sloves specifikován sémantickým odstínem porušení celku (*rozdělit (se)*, *roztrhnout*, *rozpadnout se*, *roztát*, *rozvařit*, *rozcuchat*) nebo likvidace dějem (*rozbít*, *rozdrtit*, *rozdupat*). Jiná skupina verb odvozených předponou *roz-* vyjadřuje dosažení určitého výsledku, dobrání se cíle (*rozhodnout (se)*, *rozlišit*, *rozpoznat*, *rozluštit*). Několik deverbativ, vyjadřuje navíc přímo opak základového slovesa (*rozpoutat*, *rozvázat*, *rozšifrovat*, *rozšroubovat*). Další důležitou funkcí prefixu *roz-* je odvozování evolutiv, která označují počátek děje (*rozejít se II*, *rozjet (se)*, *rozeběhnout se I*, *rozesmát (se)*, *rozehrát*, *rozhořet (se)*, *rozpálit*). Sloveso *rozumět* jsme do žádné kategorie nezařadili, protože patří mezi lexémy, jejichž slovotvorná motivace je dnes již zastřená.

Jako součást biprefixů se *roz-* uplatňuje poměrně málo. Z korpusu jsme vybrali několik příkladů (*rozdovádět*, *rozpoznat*, *rozposílat*, *rozprodat*).

Když jsme se začali zamýšlet nad tím, zda má prefix *roz-* také vidotvornou funkci, napadlo nás, že by tuto úlohu, jakožto subsumpční předpona, mohl plnit ve slově *rozdělit*. Při porovnávání významů verb *dělit* a *rozdělit* jsme došli záhy k závěru, že tomu tak není. *Dělit* totiž označuje mimo jiné také početní operaci a v tomto smyslu ho *rozdělit* (ani *rozdělovat*) nemůže zastoupit. Jiným případem je sémanticky velmi blízké sloveso *rozpůlit*. Základové *půlit* je výrazně konkrétnější než *dělit* a *rozpůlit* se od něj žádným významovým odstínem neodlišuje. Doklad výskytu sekundárního imperfektiva *rozpůlovat* jsme v korpusu SYN2000 nenašli, což podporuje správnost našeho názoru, že dvojice *půlit* - *rozpůlit* jsou dva tvary téhož lexému, neboli vidový pár.

4.2.14. Prefix s-/se-

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem s- v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

skončit 26 119

snížit (se) 13 253 - *snižovat (se)* 5282; celkem 18 535

sdělit 13 677 - *sdělovat* 1539; celkem 15 216

spojit (se) 9292 - *spojoval (se)* 5510; celkem 14 802

sejít (se) 9391 - *scházet (se)* 3959; celkem 13 350

schválit 10 977 - *schvalovat* 1360; celkem 12 337

splnit 8597 - *splňovat* 2580; celkem 11 177

slíbit 5136 - *slibovat* 5579; celkem 10 715

seznámit (se) 6663 - *seznamovat (se)* 1338; celkem 8001

složit (se) I a II 4233 - *skládat (se)* 3742; celkem 7975

shodnout se 3639 - *shodovat se* 2837; celkem 6476

Další příklady sloves s prefixem s- z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *spatřit*, *svěřit (se)*, *strávit*, *spadnout*, *sfouknout*, *sdužit (se)*, *spáchat*, *seskočit*, *sehrát (se)*, *skoupit*, *scvrknout se*, *sestoupit*, *sevřít*, *sloupnout*, *spálit*, *sesadit*, *sezvat*, *setřást*, *smazat*, *slétnout*, *scestovat*, *skrojit*, *skousnout*, *secvičit (se)*, *sladit*.

Nejtypičtější funkcí slovesné předpony s- je vyjádření směřování děje shora dolů (*sejít*, *složit (se) I*, *spadnout*, *seskočit*, *sestoupit*, *sesadit*, *slétnout*), s povrchu pryč (*sfouknout*, *sloupnout*, *setřást*, *smazat*, *skrojit*) nebo dohromady, k sobě (*spojit (se)*, *sejít se*, *složit (se) II*, *sdužit (se)*, *scvrknout se*, *sevřít*, *skousnout*). K poslední jmenované skupině přiřazujeme i některá slovesa abstraktního významu (*sehrát (se)*, *secvičit (se)*, *sladit*). Další sémantickou třídou jsou verba s distributivním významem (*skoupit*, *sezvat*, *scestovat*). Kromě deverbativ se předponou s- odvozují i deadjektiva (*snížit (se)*, *seznámit (se)*). V korpusu SYN2000 jsme našli poměrně málo dokladů výskytu biprefixů se s-, ale pokud se násobené předpony objevují, dosti často nesou právě

distributivní význam (*sesbírat, spolykat*). Některá slovesa nemůžeme do žádné kategorie zařadit, neboť u nich dnes již žádný konkrétní význam předpony nepociťujeme (*sdělit, schválit, splnit, slíbit, shodnout se, spatřit, svěřit (se)*).

S výjimkou autorů, kteří prefixaci jako prostředek tvoření vidových dvojící obecně odmítají, se předponě s- běžně přisuzuje i vidotvorná funkce. Zajjva tvary téhož Jexému považujeme například *končit - skončit, trávit - strávit, páchat - spáchat*. Zamýšleli jsme se i nad párem *pálit - spálit*, a protože existuje sekundární imperfektivum *spalovat*, mohli jsme na ukázkách z korpusu zkoumat možnost jeho nahrazení primárním *pálit*. Nalezli jsme i takové kontexty, ve kterých není možné záměnu bez sebemenší změny významu provést.

[...] nebožtíků mnoho, nic se nebudeje, za chvíli budeme v zoufalé situaci, kam dávat lidi. Jedině <spalovat>, už aby Vatikán schválil pohřeb žehem i pro katolíky.

9* Jedině *pálit*, už aby Vatikán schválil pohřeb žehem i pro katolíky.

Spalovat není sekundárním imperfektivem přitvořeným k vidové dvojici *pálit - spálit*. Vidovou dvojicí je pouze *spálit - spalovat*, přičemž se jedná o dva tvary deverbativa odvozeného od základového slovesa *pálit*, které je tedy jinou lexikální jednotkou. Svými závěry se částečně lišíme od názorů autorů SSJČ, kteří uvádějí mezi příklady sloves, ve kterých prefix s- mění pouze vidovou polaritu, i *spálit*. Na druhé straně však nepovažují za jeden lexém pár *páchat - spáchat* (viz SSJČ V 1989: s. 242 a 457). My žádný významový rozdíl mezi oběma těmito tvary nepociťujeme, a protože se k nim ani netvoří sekundární imperfektivum (alespoň korpus SYN2000 žádný doklad výskytu tvaru *spáchávat* neposkytl), není důvod nepovažovat je za jedno sloveso. V úsudku, že *končit - skončit, trávit - strávit* jsou vidové dvojice, se se SSJČ shodujeme.

4.2.15. Prefix u-

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem *u-* v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

uvést (se) 62 080 - *uvádět (se)* 16 372; celkem 78 452

udělat 36 892

ukázat (se) 21 727 - *ukazovat (se)* 11 901; celkem 33 628

umožnit 11 646 - *umožňovat* 12 764; celkem 24 410

uzavřít (se) 13 736 - *uzavírat (se)* 3578; celkem 17 314

uskutečnit (se) 13 589 - *uskutečňovat (se)* 1644; celkem 15 233

uvědomit (si) 9019 - *uvědomovat (si)* 5703; celkem 14 722

upozornit 8761 - *upozorňovat* 6320; celkem 15 081

udržet (se) 9310 - *udržovat (se)* 5546; celkem 14 856

uvážit 725 - *uvažovat* 11 629; celkem 12 354

Další příklady sloves s prefixem *u-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *ukrojit, ubrat, učinit, utéci, ujít, usmát se, ubránit, uhájit, uhořet, ušlapat, upsat se, umístit, ulomit, utrpět, uložit, usednout, usoužit se, ukrást, ustoupit, useknout, uvařit, uvidět, uhlídat, unést, užít, uběhnout, ubrousit, uletět, ubrzdit, upadnout, ucpat, uhrát, ušít, uplatat se, ukroutit, uzpívat, uznat, ušklíbnout se, uprosit, ukouřit se, upít se, upísknout se.*

Předponou *u-* se nejčastěji odvozují slovesa vyjadřující oddělování určité části od celku (*ukrojit, ubrat, ulomit, useknout, ubrousit*), směřování od něčeho, odněkud pryč (*utéci, ukrást, ustoupit, uletět*) nebo naopak k něčemu, někam (*ukázat, uložit, usednout, upadnout, ucpat*). Některým verbům dodává prefix *u-* význam schopnosti vykonávat děj (*udržet (se), ujít, unést, uběhnout, uhrát, uzpívat*) nebo splnění cíle, úkolu (*ubránit, uhájit, uhlídat, ubrzdit, uprosit*). Specifickou sémantickou skupinou jsou exhaustiva (viz Encyklopedický slovník češtiny 2002: s. 568), která pojmenovávají trvání děje až do konce a mnohdy nesou i významový odstín likvidace dějem (*uhořet, ušlapat, usoužit se, uplatat se, ukroutit, ukouřit se, upít se*). Při jejich

odvozování se velmi často uplatňuje i spoluformant *se*. Mezi exhaustiva náleží i mnoho sloves s biprefixem (*upoklonkovat*, *upřemýšlet se*, *uvzdychat se*, *uzoufat se*). Formant *se* se účastní také derivace sloves s příznakem nepatříčně provedeného děje (*upsat se*, *upísknout se*). Deverbativům *usmát se* a *ušklíbnout se*, dodává prefix odstín malé míry. /

Předponou *u-* se tvoří i deadjektiva a desubstantiva (*umožnit*, *uskutečnit (se)*, *uvědomit (si)*, *upozornit*, *umístit*), která však nestojí v centru naší pozornosti. U některých sloves nelze význam afixu vyčlenit a zobecnit, proto jsme je nemohli zařadit do žádné sémantické kategorie (*uvést (se)*, *uzavřít (se)*, *uvážít*, *utrpět*, *užít*, *uznat*).

Běžně se předponě *u-* přisuzuje i gramatická funkce a jedním z nejčastěji uváděných příkladů tvoření dokonavého tvaru slovesa tímto afixem je druhé nejfrekventovanější sloveso s *u-* v korpusu SYN2000, *udělat*. Od nedokonavého *dělat* se žádným významovým rysem neliší a ani se k němu dále netvoří sekundární imperfektivum. Vidovými dvojicemi jsou také například *činit* - *učinit*, *vařit* - *uvařit*, *vidět* - *uvidět*, *šít* - *ušít*, ani jejich oba slovesné tvary se sémanticky nerůzní a k žádné z nich se také netvoří sekundární imperfektivum.

4.2.16. Prefix *v-/ve-*

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem *v-* v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

vstoupit 12 245 - *vstupovat* 3961; celkem 16 206

vejít (se) 5776 - *vcházet* 822; celkem 6598

vložit (se) 4539 - *vkládat (se)* 1821; celkem 6360

vstát 4575 - *vstávat* 1505; celkem 6080

vnímat 5787

vsadit (se) 2041 - *vsázet (se)* 35; celkem 2076

vstřelit 1857 - *vstřelovat* 0; celkem 1857

vnést 1090 - *vnášet* 563; celkem 1653

vnutit 656 - *vnucovat* 846; celkem 1502

vniknout 1031 - *vnikat* 341; celkem; 1372

Další příklady sloves s prefixem *v-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *vběhnout*, *vrazit*, *vsítit*, *vtisknout*, *vkročit*, *vhodit*, *vpustit*, *vžít se*, *vloupat se*, *vmísit*, *vtěsnat*, *vetřít*, *vlévat*, *vtělit*, *vklínit*, *vemluvit (se)*, *vcítit se*, *vrýt*, *vsugerovat*, *vkapávat*.

Nejtypičtější funkcí předpony *v-* je dodávat slovesům významový rys směřování dovnitř, popřípadě na povrch něčeho (*vstoupit*, *vejít (se)*, *vložit (se)*, *vstřelit*, *vnést*, *vniknout*, *vběhnout*, *vrazit*, *vtisknout*, *vkročit*, *vhodit*, *vpustit*, *vloupat se*, *vmísit*, *vetřít*, *vlévat*, *vrýt*, *vkapávat*). U deverbativ abstraktního významu má přidaný sémantický odstín charakter proniknutí do mysli nebo pocitů někoho druhého (*vnutit*, *vžít se*, *vemluvit (se)*, *vcítit se*). Ve slově *vstát* zastupuje prefix *v-* původní *vz-*, které vyjadřuje směřování vzhůru. Sloveso *vnímat* z dnešního úhlu pohledu jako prefigované nepocítujeme, a tudíž prefixu ani nemůžeme přisuzovat konkrétní sémantický rys. Stejně tak mu jej většinou nepřisuzujeme ani v případě slovesa *vsadit (se)*, i když význam „vložení peněz nebo kreditu jiného charakteru“ je zde patrný. Přestože *Příruční mluvnice češtiny* ani *Mluvnice češtiny (1)* neuvádějí tvoření deadjektiv a desubstantiv jako jednu z funkcí předpony *v-* (viz *Příruční mluvnice češtiny* 1996: s. 206; *Mluvnice češtiny (1)* 1986: s. 403), v korpusu jsme se s doklady plnění této úlohy setkali (*vtěsnat*, *vsítit*, *vtělit*, *vklínit*).

Kvůli svému konkrétnímu místnímu významu se prefix *v-* většinou nezařazuje mezi afixy mající gramatickou funkci. V případě cizího slovesa *vsugerovat* by se však podle našeho názoru mohlo uvažovat o subsumpční předponě. Už v základovém *sugerovat* je zahrnut význam „sugestivním způsobem vnucovat“ (*Akademický slovník cizích slov* 2000: s. 719), a předpona *v-* tedy nemůže přidávat žádný nový sémantický rys, nemůže být prostředkem odvozování nové lexikální jednotky. Jedinou její funkcí je zde změna vidové

polarity. Tuto domněnku ještě ověříme v testu synonymity primárního a sekundárního imperfektiva. *Vsugerovávat* v dokladech výskytu z korpusu SYN2000 nahradíme původním *sugerovat*.

[...] upřeně se na ni díval, jakoby jí
<vsugerovával> tuto myšlenku.

= [...] upřeně se na ni díval, jako by jí sugeroval tuto myšlenku.

Píše, že Václav Klaus <vsugerovává> veřejnosti, že
ČSSD by vedla zemi, resp. vývoj, před listopad
1989.

= Píše, že Václav Klaus sugeruje veřejnosti, že ČSSD by vedla zemi,
resp. vývoj, před listopad 1989.

Možnost této záměny podporuje správnost našeho závěru, že
sugerovat - *vsugerovat* je vidová dvojice, že prefixace je motivována
snahou začlenit cizí sloveso do systému gramatické kategorie vidu,
a nikoli potřebou vytvořit novou lexikální jednotku.

4.2.17. Prefix vy-

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem vy- v korpusu
SYN2000 a počet jejich výskytů:

vyjít / *a* / 118 787 - *vycházet* 15 952; celkem 34 739

vytvořit 21 589 - *vytvářet* 11 245; celkem 32 834

vydat (se) 20 827 - *vydávat* (se) 7686; celkem 28 513

využít 15 713 - *využívat* 11 844; celkem 27 557

vysvětlit 12 854 - *vysvětlovat* 10 084; celkem 22 938

vypadat 20 115

vyhrát 18 077 - *vyhrávat* 1708; celkem 19 785

vyjádřit (se) 13 444 - *vyjadřovat* (se) 6293; celkem 19 737

vybrat 13 140 - *vybírat* 6223; celkem 19 363

vystoupit 9517 - *vystupovat* 6004; celkem 15 521

Další příklady sloves s prefixem *vy-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *vyřešit, vyzvat, vytáhnout, vyplatit, vydržet, vystudovat, vymyslet, vypracovat (se), vybojovat, vyskočit, vyšplhat, vyslechnout, vycestovat, vykoupit, vysypat I a II, vyspat se, vyčerpat, vyprodat, vytěžit, vytisknout, vyjasnit, vychutnat si, vyptávat se, vyrýt, vyluštit, vyjmout, vydechnout, vystříhnout, vysázet, vyšlapat, vydědit, vyexpedovat, vyříznout, vyhřívat se, vyhnout, vykrojit, vymodlit, vyfotit, vymýt, vymydlit, vytancovat se, vygenerovat, vychválit, vycpat, vydržit, vyvlastnit, vyvraždit, vyoperovat.*

Předpona *vy-*, která není předložkového původu, vyjadřuje celou řadu sémantických rysů. Jedním z nejtypičtějších je význam směřování ven, pryč, který může být podle různých základových slov různě specifikován (*vyjít, vydat, vybrat, vystoupit, vytáhnout, vycestovat, vysypat I, vyjmout, vydechnout, vyoperovat*), nebo naopak zaměřenost děje na vnitřek nějakého objektu (*vysypat II* - např. formu strouhankou, *vymýt, vycpat*). Zvláštní skupinu sloves vyjadřujících směřování pryč tvoří ta, která nesou význam vydělení a odstranění určité části předmětu (*vystříhnout, vyříznout, vykrojit*). U některých verb určuje prefix *vy-* směr pohybu konkrétněji, a to nahoru (*vyskočit, vyšplhat, vyhnout*).

Samostatnou kategorií jsou deverbativa vyjadřující dosažení cíle, za kterým je děj vykonáván (*vytvořit, vyhrát, vystudovat, vymyslet, vybojovat, vyrýt, vymodlit*), a provádění děje až do vypotřebování zásob (*vykoupit, vyčerpat, vyprodat, vytěžit*). Některým slovesům dodává předpona *vy-* sémantický odstín důkladného nebo trpělivého provádění děje (*vypracovat (se), vyslechnout, vyptávat se, vymydlit*). Jim je blízký i lexém *vychválit*, kterému je vlastní odstín vysoké intenzity. Verba, při jejichž odvozování se účastní zároveň prefix¹ *vy-* a spoluformant *se/si*, vyjadřují kladné kvalitativní hodnocení děje (*vyspat se, vychutnat si, vyhřívat se, vytancovat se*), často se v této funkci uplatňují i biprefixy (*vynadívat se, vynadivit se*). S velkou mírou úzce

souvisí i časté opakování děje, které vede v některých případech až k poškození, k opotřebování předmětu (*vyšlapat, vydřít*).

Předpona *vy-* může plnit také inverzní funkci, jako je tomu například u sloves *vydědit* a *vyvlastnit*, může rovněž vyjadřovat započetí děje (*vyjít, vydat se*) nebo jeho distributivní průběh (*vysázet, vyvraždit*), postupnou realizaci vyjadřují i některé biprefixy (*vysbírat, vyporážet* - dobytek). V neposlední řadě je i prostředkem odvozování deadjektivních a desubstantivních verb (*vysvětlit, vyjádřit se, vyjasnit*). Přestože sémantických odstínů, které dodává slovesům prefix *vy-*, je mnoho, existují i deverbativa. u kterých význam afixu nelze zobecnit, jeho vydělování by nebylo účinné (*využít, vypadat, vyzvat, vyplatit, vydržet*).

Kromě toho, že se předpona *vy-* hojně uplatňuje při tvoření nových sloves, je také prostředkem tvoření vidových dvojic. Dvěma tvary jednoho verba jsou například páry *tisknout - vytisknout, řešit - vyřešit, luštit - vyluštit, expedovat - vyexpedovat, fotit - vyfotit, generovat - vygenerovat*. K žádnému z nich se netvoří sekundární imperfektivum. Mezi šesti příklady uvádíme i slovesa cizího původu, protože u nich se gramatická funkce prefixu *vy-* uplatňuje poměrně často. Ve významu „vydávat zboží“ (Akademický slovník cizích slov 2000: s. 213) a „vytvářet, vytvořit“ (tamtéž: s. 260) je sémantika předpony *vy-* již obsažena, proto ve tvarech *vyexpedovat* a *vygenerovat* nemůže afix odvozovat novou lexikální jednotku. Jeho úkolem je zařazovat sloveso do systému vidové korelace.

4.2.18. Prefix vz-/vze-

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem *vz-* v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

vzniknout 21 028 - *vznikat* 9793; celkem 30 821

vzpomenout (si) 6718 - *vzpomínat (si)* 9280; celkem 15 998

vzrůst 8109 - *vzrůstat* 827; celkem 8936

vzdát (se) 6371 - *vzdávat (se)* 1563; celkem 7934

vzbudit = „vyvolat“ 2385 - *vzbuzovat* 1766 + *vzbouzet* ve významu „vzbuzovat“ 12; celkem 4163

vztáhnout 604 - *vztahovat* 3372; celkem 3976

vznést (se) 1315 - *vznášet (se)* 1395; celkem 2710

vzdálit (se) 1753 - *vzdalovat (se)* 946; celkem 2699

vzejít 1696 - *vzcházet* 58; celkem 1754

vzpamatovat se 1376 - *vzpamatovávat se* 222; celkem 1598

Další příklady sloves s prefixem *vz-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *vzhlédnout*, *vzdělat (se)*, *vzrušit (se)*, *vzepřít (se)*, *vzlétnout*, *vzkřísit*, *vzplanout*, *vzkázat*, *vzepnout se*, *vzbouřit (se)*, *vzbudit (se)*, *vznítit (se)*, *vzpřímít (se)*, *vzlínat*, *vzmoci se*, *vzkřiknout*, *vzpouzet se*, *vzmužit se*, *vzkypět*, *vzklíčit*, *vzpažit*, *vzpěnit*, *vzkynout*, *vzestoupit*.

Slovesná předpona *vz-* vyjadřuje především směřování nahoru (*vzrůst*, *vztáhnout*, *vznést (se)*, *vzhlédnout*, *vzlétnout*, *vzlínat*, *vzkypět*, *vzpěnit*, *vzkynout*, *vzestoupit*). Odvozují se jí i ingresiva (*vzplanout*, *vznítit (se)*, *vzkřiknout*) a deverbativa se sémantickým odstínem náhlé změny situace, nastolení situace nové (*vzniknout*, *vzpomenout (si)*, *vzbudit*, *vzejít*, *vzrušit (se)*, *vzklíčit*). Mnoha slovesům dodává prefix *vz-* význam aktivní reakce na určitý stav (*vzpamatovat se*, *vzepřít (se)*, *vzepnout se*, *vzbouřit (se)*, *vzmoci se*, *vzpouzet se*). Kromě deverbativ se jím odvozují i verba ze substantiv, adjektiv a adverbíí (*vzdálit (se)*, *vzpřímít (se)*, *vzmužit se*, *vzpažit*). U některých sloves dnes již konkrétní význam předpony vůbec nepociťujeme (*vzdát se*, *vzdělat (se)*, *vzkázat*).

Z uvedených příkladů nám zbyla dvě slovesa: *vzkřísit* a *vzbudit (se)*. Od základového *křísit* a *budit (se)* se svou sémantikou neliší, jejich protikladnost spočívá pouze v pojetí děje jednou jako neuzavřeného a podruhé jako uzavřeného. K páru *křísit* - *vzkřísit se* ani netvoří sekundární imperfektivum, takže hned můžeme říci, že splňuje požadavky kladené na vidové dvojice. Doklad výskytu tvaru *vzbouzet (se)* jsme v korpusu SYN2000 našli, takže abychom mohli

rozhodnout, zda je pár *budit (se)* - *vzbudit (se)* vidovou dvojicí, musíme ověřit synonymitu primárního a sekundárního imperfektiva. V citacích z korpusu zkusíme druhý tvar prvním nahradit.

Zdalo se jí, že ji teta Pepa <vzbouzela> ze spánku, úzkostlivě ji volajíc křestním jménem, a v největší tísní k ní mluvila:

= Zdalo se jí, že ji teta Pepa budila ze spánku [...]

<Vzbouzí> se před sedmou hodinou, to Magdaléna jde na tramvaj do školy.

= Budí se před sedmou hodinou,...

Protože se sekundární imperfektivum od primárního významově neliší, můžeme pár *budit (se)* - *vzbudit (se)* uznat za vidovou dvojici. Vedle dvojice tvarů *křísit* - *vzkřísit* je to tedy druhý příklad dokazující, že prefix *vz-* plní kromě funkce slovotvorné i funkci gramatickou.

4.2.19. Prefix *z-/ze-*

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem *z-* v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

zůstat 36 342 - *zůstávat* 16 602; celkem 52 944

zdát se 25 757

zvýšit 17 796 - *zvyšovat* 7916 + *zvýšovat* 2; celkem 25 714

změnit (se) 22 906

zjistit 19 863 - *zjišťovat* 2652; celkem 22 515

ztratit (se) 14 863 - *ztrácet (se)* 6733; celkem 21 596

způsobit 12 058 - *způsobovat* 3002; celkem 15 060

zeptat se 14 978

zbýt 5898 - *zbývat* 7468; celkem 13 366

zdůraznit 7849 - *zdůrazňovat* 4198; celkem 12 047

Další příklady sloves s prefixem *z-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *zbavit (se)*, *zvolit*, *zvítězit*, *zmizet*, *zvládnout*, *zřídit*, *zdědit*, *zničit*, *zpracovat*, *zpovídat*, *zklamat*, *zvrhnout*, *zmýlit se*, *zlákat*, *zcestovat*, *zostřit*, *zkonfiskovat*, *zbořit*, *zmlknout*, *zfackovat*, *zrýmovat*, *zdupat*, *zrealizovat*, *zběhat*, *zlít*, *zredigovat*, *zbrousit*, *zbrzdít*.

Škála významových odstínů dodávaných slovesům prefixem *z-* není příliš pestrá a existuje mnoho verb, která do žádné sémantické kategorie nemůžeme zařadit (*zůstat*, *zdát se*, *ztratit (se)*, *zeptat se*, *zbýt*, *zřídit*, *zklamat*). Sice bychom mohli vytvořit určité třídy sloves významově si blízkých, ale tato blízkost by byla dána jistou sémantickou podobností jejich základů, a nikoli odstínů vyjádřených afixem. A o to nám nejde. Tatáž předpona se u takových slov často využívá na základě analogie. My se nesnažíme co nejpodrobněji popsat sémantiku sloves obsahujících prefix *z-*, ale snažíme se postihnout konkurenci tohoto prostředku při tvoření vidových dvojic a při odvozování deverbativ, tedy jeho uplatnění ve funkci gramatické a slovotvorné.

Charakteristickou skupinou sloves jsou distributiva, kterým předpona *z-* dodává význam postupného provádění děje (*zcestovat*, *zběhat*). Mnoho distributiv je odvozováno násobeným prefixem (*zotvírat*, *zohýbat*, *zobracet*, *zpovyrážet*, *zpodpírat*, *zpropadat*, *zprobodat*, *zpřelámat*, *zpřeházet*, *zpřevracet*). Deverbativa *zdupat* a *zlít* spojuje sémantický rys poškození dějem. Do samostatných skupin můžeme zařadit slovesa vyjadřující menší míru děje (*zostřit*, *zbrousit*, *zbrzdít*) nebo naopak jeho důkladné provedení (*zpracovat*, *zpovídat*, *zfackovat*). Lexému *zmlknout* dodává prefix *z-* význam započetí děje, jiným lexémům je společné směřování pryč (*zbavit (se)*, *zvrhnout*) nebo dosažení zamýšleného cíle (*způsobit*, *zvládnout*, *zlákat*). Prefix *z-* je také typickým prostředkem odvozování deadjektivních a desubstantivních sloves (*zvýšit*, *zjistit*, *zdůraznit*, *zvítězit*, *zrýmovat*).

Předpona *z-* je jedna z nevyužívanějších při tvoření dokonavých členů vidových dvojic. Kromě toho, že tuto funkci plní

u mnoha sloves českého původu (*měnit (se)* - *změnit (se)*, *volit* - *zvolit*, *mizet* - *zmizet*, *dědit* - *zdědit*, *ničit* - *zničit*, *bořit* - *zbořit*, *mýlit se* - *zmýlit se*), začleňuje do vidového systému i velké množství sloves původu cizího (*konfiskovat* - *zkonfiskovat*, *realizovat* - *zrealizovat*, *redigovat* - *zredigovat*). *Redigovat* je imperfektivum znamenající „zpracovávat, upravovat (text) pro publikování“ (Akademický slovník cizích slov 2000: s. 651), prefixací se k němu tvoří perfektivum *zredigovat*, které se lexikálním významem nikterak neliší. *Konfiskovat* a *realizovat* jsou slovesa obouvidová. U obouvidových sloves jde vlastně o tvarovou homonymii, protože jedna forma označuje dva gramatické tvary. To však není pro mluvčí příliš praktické a za účelem dosažení jednoznačnosti vyjádření se snaží jeden tvar od druhého formálně odlišit. Proto k obouvidovým slovesům cizího původu přitvářejí prefigovaná perfekta (*zkonfiskovat*, *zrealizovat*), u nichž je dokonavost zřetelně signalizovaná.

To, že se tvary *konfiskovat* a *zkonfiskovat*, *realizovat* a *zrealizovat* významově neliší, si můžeme ukázat tak, že na jejich místo v ukázkách z korpusu SYN2000 dosadíme významově blízké dvojice *zabavovat* - *zabavit* a *provádět* - *provést*, které se liší pouze videm. U těchto párů byl druhý člen sice přitvořen imperfektivizací (prostřednictvím sufixu), ale to není podstatné.

konfiskovat - *zkonfiskovat*

Režim, který pronásleduje své politické odpůrce, který <konfiskuje> nebezpečné knihy, takový režim vskutku nemůže uskutečnit politickou renesanci [...]

= Režim, který pronásleduje své politické odpůrce, který zabavuje nebezpečné knihy [...]

Statkáři, kterým <zkonfiskovali> půdu, tím pochopitelně nebyli potěšeni;

= Statkáři, kterým zabavili půdu, tím pochopitelně nebyli potěšeni;

realizovat - zrealizovat

Jako by všechen životní elán získala už dávno v dětství, a teď, jako když o nic nejde, <realizuje> všechno právě s tímto rozběhem, lehce a přirozeně.
= [...] provádí všechno právě s tímto rozběhem, lehce a přirozeně.

Přesněji řečeno, nikdy se příliš nesnažil, aby ten experiment <zrealizoval>.

= Přesněji řečeno, nikdy se příliš nesnažil, aby ten experiment provedl.

Možnost takové záměny tvarů jiné vidové dvojice ukazuje, že perfekтива *zkonfiskovat* a *zrealizovat* jsou vidové protějšky k imperfektivům *konfiskovat* a *realizovat*, neboť mezi nimi není žádný významový rozdíl, stejně jako není ani mezi páry *zabavovat* - *zabavit* a *provádět* - *provést*. Předpona *z-* zde plní úkol zřetelného formálního odlišení dokonavého tvaru od nedokonavého. Úloha prefixace při začleňování verb cizího původu, ke kategorii aspektu původně indiferentních, do systému specificky slovanské gramatické kategorie je nesporným důkazem toho, že prefixace je vidotvorným postupem.

4.2.20. Prefix za-

Deset nejfrekventovanějších sloves s prefixem *za-* v korpusu SYN2000 a počet jejich výskytů:

začít 75 149 - *začínat* 23 957; celkem 99 106

zajistit 14 521 - *zajišťovat* 6178; celkem 20 699

zahájit 15 079 - *zahajovat* 1370; celkem 16 449

zaplatit 16 067

zabývat se 14 531

zapomenout (se) 11 419 - *zapomínat (se)* 3032; celkem 14 451

zastavit (se) 13 081 - *zastavovat (se)* 1321; celkem 14 402

založit (si) I a II 11 792 - *zakládat (si)* 2495; celkem 14 287

zajímat (se) 11 967

zaznamenat 9053 - *zaznamenávat* 1682; celkem 10 735

Další příklady sloves s prefixem *za-* z korpusu SYN2000 (bez ohledu na frekvenci jejich výskytu): *zahrnout, zabít, zasloužit (si), zahynout, zařadit, zavřít, zasmát se, zabezpečit, zapojit, zakázat, zahalit, zhlédnout, zaslechnout, zapálit, zastřelit, zamyslet se, zaplavit, zachytat si, zaspát, zaseknout, zabolet, zakopat, zapnout, zastesknout si, zatopit, zaskřípat, zakořenit, zažehnout, zaparkovat, zaposlouchat se, zacpat, zaklonit (se), zaběhat si, zamilovat se, zasmrdět, zakouřit (si), zašlapat, zafixovat, zasněžit, zasoutěžit si, zahýbat, zatřít, zavlážit, zaletět, zadusit, zatlouct, zapudrovat.*

Předpona *za-* se často uplatňuje jako prostředek vyjadřující počáteční fázi děje (*začít, zahájit, založit (si) II* - vytvořit základ něčeho, *zapálit, zatopit, zažehnout, zamilovat se*), jeho krátké trvání nebo malou intenzitu (*zasmát se, zhlédnout, zaslechnout, zabolet, zastesknout si, zaskřípat, zahýbat, zavlážit*), někdy může být význam kratšího trvání zároveň doplněn odstínem soustředěného provádění děje (*zamyslet se, zaposlouchat se*). Slovesu *zaspát* dodává předpona naopak význam příliš dlouhého trvání děje a slovesům *zaplavit, zacpat, zasmrdět, zakouřit* význam velké míry, úplného zaplnění prostoru. Velmi blízký sémantický rys zahrnuje i skupina verb vyjadřujících pokrytí povrchu nebo zarovnání jeho nerovnosti, umístění pod povrch (*zahrnout, zahalit, zakopat, zasněžit, zatřít, zapudrovat*). Pokud se deverbativum odvozuje zároveň i spoluformantem *si*, vznikají lexémy vyjadřující uspokojení subjektu dějem (jeho intenzitou, způsobem provedení), neboli saturativa (*zachytat si, zaběhat si, zakouřit si, zasoutěžit si*). Saturativa se odvozují i biprefixy (*zadovádět si, zanádat si, zapochodovat si*).

Prefix *za-* také dodává slovesům význam směřování za něco (*založit (si) I, zařadit, zapojit, zaklonit se, zaletět*), do něčeho (*zaseknout, zatlouct*) nebo dosažení cíle spojením dvou částí

k sobě (*zavřít, zapnout*). Odvozuje se jím i specifická skupina verb vyjadřujících likvidaci dějem (*zabít, zastřelit, zašlapat, zadusit*). V neposlední řadě je předpona *za-* prostředkem odvozování sloves s adjektivním nebo substantivním základem (*zajistit, zabezpečit, zakořenit*).

I když jsme vymezili velké množství různých sémantických rysů, které přidává slovesům afix *za-*, opět musíme uvést i slovesa, ze kterých nelze význam afixu vyčlenit a samostatně popsat, protože jejich slovotvorná motivace je dnes již částečně zastřena (*zabývat se, zapomenout (se), zastavit (se), zajímat (se), zaznamenat, zasloužit (si), zakázat*).

Kromě toho, že se prefix *za-* uplatňuje při tvoření nových sloves, plní i funkci gramatickou, je prostředkem tvoření vidových dvojic. Příkladem dvou tvarů jednoho lexikálního významu jsou páry *platit - zaplatit, hynout - zahynout, parkovat - zaparkovat, fixovat - zafixovat*. K žádné z těchto dvojic se netvoří sekundární imperfektivum, takže je splněn základní požadavek pro uznání vidových dvojic, není tedy důvod nepovažovat je za dva gramatické tvary lišící se pouze vidovou polaritou.

Všech dvacet slovesných předpon, které jsme podrobili zkoumání, slouží k odvozování sloves nejrůznějších sémantických skupin. Ve většině případů dodává afix lexému významový rys zacílení, směřování, specifického způsobu provedení, míry nebo určité fáze děje, někdy také modifikuje sémantiku základového slovesa odstínem hodnocení děje. V posledním uvedeném případě se odvozování účastní kromě předpony velmi často i volný morfém *se* nebo *si*. Potom samozřejmě nemůžeme vůbec uvažovat o tom, že by šlo o vidotvorný postup, protože nemůže mít jeden člen vidové dvojice nereflexivizovanou podobu a druhý člen podobu reflexivizovanou. Za takové situace vždy vzniká nová lexikální jednotka.

Jak už jsme uvedli výše, je problematika uplatnění prefixace jako vidotvorného postupu spornou otázkou a nedávají na ni všichni jazykovědci shodnou odpověď. Předpony mají ve slově autonomnější postavení než přípony a také na rozdíl od nich většinou význam základového slovesa modifikují. Proto někteří lingvisté vylučují možnost, že by se prefixací tvořily dokonavé členy vidových dvojic, a za jediný vidotvorný postup považují imperfektivizaci. Takové soudy publikovali například A. V. Isačenko (viz Isačenko 1960: s. 12), který navazuje na názory J. S. Máslová, Zdena Skoumalové (viz Skoumalové 1968: s. 155) nebo Miroslav Komárek (viz Komárek 2006: s. 203). Komárek převrací naruby i tvrzení, že bezpředponová imperfektiva tvoří pro své různé významy různá prefigovaná perfektiva. Podle tohoto lingvisty se od základového nedokonavého slovesa odvozuje prefixem perfektivum náležející do jisté sémantické kategorie a nedokonavý protějšek k tomuto deverbativu vzniká zpětnou deprefixací. Jako příklad uvádí páry *roztrhat* —• *trhat*, *vytrhat* *trhat*, *natrhat* —*• *trhat*, *otrhat* —»*trhat* (viz Komárek 1984: s. 263).

Komárkova interpretace nabízí zajímavý úhel pohledu, nicméně problematiku neřeší, ale spíše ji dále komplikuje. I kdybychom s ním v tomto případě (a některých podobných) souhlasili a přijali názor, že vztah mezi *trhat* a *roztrhat*, *vytrhat*, *natrhat*, *otrhat* je třeba chápat obráceně, než bylo dosud obvyklé, není to ještě důkaz, který by nás přesvědčil o tom, že prefixace nemá nikdy vidotvornou funkci. Zejména u sloves, která mají úzký význam a tvoří se k nim pouze jedno perfektivum, by se nám zařazení druhého kroku při tvoření vidové dvojice, deprefixace, jevilo jako nadbytečné a takové pojetí jako zbytečně komplikované. Například pár *šidit* - *ošidit* chápeme jako vidovou dvojici, jejíž dokonavý člen vzniká prefixací a nevidíme žádný důvod, proč by proces zařazení do kategorie aspektu měl probíhat ve dvou krocích, ve kterých se nejdříve z imperfektiva odvozuje prefixací perfektivum, které se následně deprefiguje.

Složitost otázky gramatické funkce předpon vychází především z toho, že nemáme žádnou předponu, kterou bychom

mohli považovat všeobecně za prostě vidovou. Musíme tedy každý jednotlivý případ jejího užití posuzovat zvlášť, podle konkrétní situace. Tak jsme v naší práci také postupovali. Na základě provedené analýzy funkcí dvaceti verbálních prefixů jsme dospěli k závěru, že šestnáct z nich (do- *na-*, o- *ob-*, po-, *pro-*, pře-, *při-*, roz-, s-, u-, v-, vy-, vz-, z-, za-) může plnit gramatickou funkci a že pouze čtyři se jako prostředky tvoření dokonavých členů vidových dvojic uplatnit nemohou. Těmito čtyřmi předponami, které slouží výhradně k derivaci nových lexikálních jednotek, jsou nad- *od-*, pod- a *před-*. Jejich směrové zaměření je velmi konkrétní, a proto není možné, aby lexikální význam motivujícího slova nějakým způsobem nemodifikovaly.

Námi zjištěné výsledky se celkem zásadně liší od informace uváděné v *Příruční mluvnici češtiny*. Tato gramatika považuje za prefixy mající čistou perfektivizační funkci pouze *na-*, o-, *po-*, s-, u-, vy-, z-, za- (viz *Příruční mluvnice češtiny* 1996: s. 213-214). S *Mluvnici češtiny* (2) se naše závěry rozcházejí jen v jednom bodě, navíc oproti ní uvádíme mezi předponami s gramatickou funkcí v- (viz *Mluvnice češtiny* (2) 1986: s. 182). Toto uplatnění rozhodně není pro afix v- typické, narazili jsme na jediný příklad, ve kterém je podle našeho názoru prostředkem tvoření dokonavého členu vidové dvojice (*sugerovat* - *vsugerovat*). Není vyloučeno, že při podrobnějším průzkumu bychom našli ještě jiný příklad. I toto sloveso však považujeme za důkaz, že se v- může uplatnit v gramatické funkci, byť je zatím jediný. Jasně se nám zde potvrzuje, že o tom, zda má předpona vidotvornou funkci, nebo nikoli, se musí rozhodovat na základě konkrétní analýzy, u každého slovesa zvlášť.

Sugerovat - *vsugerovat* není v naší práci jediný příklad slovesa cizího původu, jehož dokonavý člen se tvoří prefixací. Uvádíme například i páry *expedovat* - *vyexpedovat*, *generovat* - *vygenerovat*, *redigovat* - *zredigovat*, *konfiskovat* - *zkonfiskovat*, *realizovat* - *zrealizovat*, *fixovat* - *zafixovat* a některé další. *Redigovat* - *zredigovat* je obyčejná dvojice imperfektiva a perfektiva (viz *Akademický slovník cizích slov* 2000: s. 651). Ostatní uvedená verba

jsou příkladem specifického gramatického jevu. Základové *expedovat*, *generovat*, *konfiskovat* a *fixovat* jsou totiž slovesa obouvidová, zahrnují dva homonymní tvary (*expedovat* nedokonavé a *expedovat* dokonavé, *generovat* nedokonavé a *generovat* dokonavé, atd.) (viz tamtéž: s. 213, 260, 410, 232). Existence takových formálně neoznačených vidových dvojic je ale „nepraktická“ a mluvčí se ji snaží s cílem, aby jejich vyjádření byla co nejjednoznačnější, odstranit. Námi uvedené příklady dokazují zřetelnou tendenci nahrazovat jeden z homonymních tvarů tvarem formálně signalizovaným, využitím předpony se vytvářejí jednoznačná perfekti (vy*expedovat*, vy*generovat*, z*konfiskovat*, z*realizovat*, za*fixovat*). Úkolem afixu zde není odvozování nové lexikální jednotky, ale přizpůsobení přejatého slovesa domácím gramatickým podmínkám.

Úloha prefixace při začleňování verb cizího původu, ke kategorii aspektu původně indiferentních, do systému specificky slovanské gramatické kategorie je významným systémovým jevem. Je pro nás nesporným důkazem, že prefixace je vidotvorný postup.

5. SHRnutí

V naší práci jsme ukázali, že hranice mezi slovesným videm a způsoby slovesného děje není ostrá. Používání stejných formálních postupů i prostředků při odvozování sloves různých tříd aktionsartu i při tvoření vidových dvojic přináší mnoho nejasností a rozhodování o tom, o kterou z těchto dvou kategorií vdaném případě jde, není jednoduché a leckdy vyžaduje podrobnější sémantickou analýzu. Není ale přijatelné uchylovat se v takové situaci k zjednodušujícímu řešení a přihlížet pouze k té funkci jednotlivých formálních prostředků, která je dominantní.

Komplikovanost prolínání gramatické kategorie a kategorie lexikálněsémantické povahy má své důsledky i v rozdělení jazykovědců zabývajících se morfologií slovesa na dva tábory. Snaha jednoznačněji od sebe tyto dvě oblasti oddělit a odlišit dovedla některé lingvisty až k radikálnímu stanovisku všeobecně odmítajícímu prefixaci jako vidotvorný postup. Jediným možným vidotvorným postupem je pro ně imperfektivizace. K tomuto názorovému proudu se řadí například J. S. Maslov, A. V. Isačenko, Z. Skoumalové a M. Komárek. Na druhé straně stojí vědci, kteří naopak možnost uplatnění předpon jako prostředků tvoření dokonavých členů vidových dvojic obhajují. Mezi ně patřili a patří například I. Poldauf, F. Kopečný nebo D. Šlosar. My se svými závěry přikláníme na jejich stranu.

Na první pohled by se mohlo zdát, že není velký počet formálních prostředků, kterých se týká konkurence tvarotvorné a slovotvorné funkce u sloves. Je tomu ale naopak. Provedením analýzy třiadvaceti afixů (tří sufixů: *-nou-*, *-a-*, *-va-*, dvaceti prefixů: *do-*, *na-*, *nad-*, *o-*, *ob-*, *od-*, *po-*, *pod-*, *pro-*, *pře-*, *před-*, *při-*, *roz-*, *s-*, *u-*, *v-*, *vy-*, *vz-*, *z-*, *za-*) jsme zjistili, že devatenáct z nich se účastní jak odvozování sloves jednotlivých tříd způsobu slovesného děje, tak tvoření vidových dvojic (všechny tri sufixy: *-nou-*, *-a-*, *-va-*, šestnáct prefixů: *do-*, *na-*, *o-*, *ob-*, *po-*, *pro-*, *pře-*, *při-*, *roz-*, *s-*, *u-*, *v-*, *vy-*, *vz-*, *z-*, *za-*). Řadíme mezi ně i dva afixy, kterým se obvykle přisuzuje jen úloha derivačních prostředků. Je to přípona *-nou-* a předpona *v-*. Podle našeho názoru mohou být obě nástrojem čisté perfektivizace. Pouze čtyř předpon se konkurence slovotvorné a gramatické funkce netýká (*nad-*, *od-*, *pod-* a *před-*), protože příliš konkrétní směrový význam možnost jejich využití při tvorbě čistých vidových dvojic vylučuje.

Problematika vztahu mezi videm a způsobem slovesného děje je velmi široká, v rámci rozsahu diplomové práce ji není zdaleka možné beze zbytku celou postihnout. Pokusili jsme se vypracovat jakýsi úvod a stručně nastínit její nejdůležitější okruhy a zejména

zaujmout stanovisko k tomu, které ze zkoumaných formálních prostředků se kromě odvozování nových lexémů účastní také tvoření vidových dvojic. Sémantika jednotlivých afixů je problém velmi obsáhlý. Například samotná klasifikace a popis násobených prefixů, kterých jsme se skutečně jen letmo dotkli, by byl velmi zajímavý úkol. Jejich systematický popis by do kategorií způsobu slovesného děje mohl vnést další světlo. Podle naší zkušenosti u násobených prefixů velmi často vystupují do popředí nejcharakterističtější sémantické vlastnosti prvního předponového morfému. To je jeden příklad z několika dílčích otázek, které nás při zpracovávání diplomové práce napadaly, ale bohužel nám její rozsah nedovolil se jimi blíže zabírat. Toto téma poskytuje velmi široký výzkumný prostor a jeho komplexní zpracování by vyžadovalo publikaci monografického charakteru.

Databáze Českého národního korpusu v posledních letech umožňuje zkoumání nejrůznějších lingvistických otázek v nových podmínkách, poskytuje obrovské množství dokladů, se kterými je možné na základě různých funkcí programu Bonito dále pracovat. Můžeme počítat frekvence, příklady třídit podle několika kritérií, zkoumat kontexty, ve kterých se daný jev uplatňuje, apod. Práce s korpusem má však i své meze a přináší kromě mnoha výhod i jisté specifické komplikace, které se mohou do výsledků zkoumání promítnout. Mezi takové problémy, se kterými jsme se setkávali, patří například překlepy v jednotlivých textech vzniklé při přepisu, chybná lemmatizace nebo nemožnost programu odlišit při vyhledávání různou gramatickou funkci homonymních tvarů. Specifickým problémem při zkoumání sloves je rozlišení reflexivních a nereflexivních tvarů (mnohdy tak i odlišných lexémů), se kterým jsme se potýkali při počítání frekvencí. Většinou jsme se uchýlili k zjednodušujícímu řešení, že jsme volný morfém uvedli do závorky. Z frekvence nejčastějších výskytů sloves, ve kterých se uplatňují námi zkoumané afixy, jsme nevyvozovali žádné zásadní závěry. Spíše jsme ji uvedli jen jako doplňující informaci. Při vyčerpávající sémantické analýze by takové východisko vhodné nebylo.

Přes uvedené nedostatky je možnost využití databáze Českého národního korpusu při zkoumání morfologicko-slovotvorné problematiky obrovským přínosem. Drobné chyby, se kterými si zatím program Bonito nedokáže poradit, jsou jistě ve srovnání s výhodami práce s korpusem zanedbatelné. Jistě by dnes nikdo nevolil raději vlastní excerpci omezeného množství textů, která je časově velmi náročná a i přes veškeré úsilí může být jejím výsledkem získání jen malého zlomku informací ve srovnání s informacemi, které lze získat z databáze Českého národního korpusu.

Závěrem chceme podotknout, že opakovaným zdůrazňováním těsnosti vztahu mezi videm a způsoby slovesného děje jsme v žádném případě nechtěli vyvolat dojem, že by bylo možné obě kategorie nějakým způsobem směšovat. To by komplikovanou situaci zcela jistě nezpřehlednilo. Naopak je třeba gramatickou kategorii na jedné straně a lexikálněsémantickou na straně druhé přesně odlišovat. Nicméně cesta, která vede k tomuto cíli, je složitá, protože vyžaduje konkrétní zkoumání funkčních možností každého jednotlivého formálního prostředku.

Nejen gramatická kategorie vidu, ale i způsob slovesného děje činí slovanské sloveso pozoruhodným slovním druhem. Právě tyto mimovidové slovesné významy dokreslují jeho celistvý obraz. Proto považujeme za výstižné hovořit v souvislosti se sémantikou a funkčním užitím verba o aspektuálnosti tak, jak o ní hovoří zejména Miroslav Komárek (viz Komárek 1984: s. 265). Aspektuálnost je širší pojem, který v sobě zahrnuje jak slovesný vid, tak i způsob slovesného děje.

PRAMENY

Český národní korpus - SYN2000. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2000. Dostupný z www: <http://ucnk.ff.cuni.cz>

LITERATURA

Černý, J. O vzniku a vývoji gramatických kategorií. In *Slovo a slovesnost* 31, 1970, s. 207-222.

Daneš, F. Pokus o strukturní analýzu slovesných významů. In *Slovo a slovesnost* 32, 1971, s. 193-207.

Daneš, F. *Věta a text*. Praha: Academia, 1985.

Dokulil, M. *Tvoření slov v češtině 1*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1962.

Galton, H. Slovesný vid a čas. In *Slovo a slovesnost* 30, 1969, s. 1-10.

Isačenko, A. V. Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje. In *Slovo a slovesnost* 21, 1960, s. 9-16.

kol. autorů. *Akademický slovník cizích slov*. Praha: Academia, 2000.

kol. autorů. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002.

kol. autorů. *Mluvnice češtiny (1)*. Praha: Academia, 1986.

kol. autorů. *Mluvnice češtiny (2)*. Praha: Academia, 1986.

kol. autorů. *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2003.

kol. autorů. *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha: Academia, 2005.

kol. autorů. *Slovník spisovného jazyka českého I-VIII*. Praha: Academia, 1989.

Komárek, M. Ke vztahu mezi videm a tzv. způsoby slovesného děje. In *Čeština - univerzálie a specifika 4*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, 2002, s. 135-139.

Komárek, M. Prefixace a slovesný vid. In *Slovo a slovesnost 45*, 1984, s. 257-267.

Komárek, M. *Příspěvky k české morfologii*. Olomouc: Periplum, 2006.

Kopečný, F. K pojmu 'neaktuálnost' ve vidové soustavě českého slovesa. In *Slovo a slovesnost 26*, 1965, s. 23-26.

Kopečný, F. Nový výměr nedokonavosti českých sloves? In *Naše řeč 60*, 1977, s. 185-189.

Kopečný, F. *Slovesný vid v češtině*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1962a.

Kopečný, F. *Základy české skladby*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1962b.

Němec, I. Iterativnost a vid. In *Slovo a slovesnost* 19, 1958, s. 189—200.

Němec, I. K vyjadřování opakovanosti slovesného děje v češtině. In *Slovo a slovesnost* 25, 1964, s. 157-160.

Němec, I. Kategorie determinovanosti a indeterminovanosti jako základ slovanské kategorie vidu. In *Slavia* 25, 1956, s. 496-534.

Panevová, J. Slovesný vid v explicitním popisu jazyka. In *Slovo a slovesnost* 33, 1972, s. 294-303.

Panevová, J. - Benešová, E. - Sgall, P. *Čas a modalita v češtině*. Praha: Univerzita Karlova, 1971.

Poldauf, I. Atemporálnost jako gramatická kategorie českého slovesa? *Slovo a slovesnost* 11, 1949, s. 121-132.

Poldauf, I. Ještě k prostě vidovým předponám. In *Slovo a slovesnost* 17, 1956, s. 169-174.

Poldauf, I. Mechanismus slovesných vidů v nové češtině. In *Český časopis filologický* 1, 1943, s. 1-9.

Poldauf, I. Neaktuálnost jako gramatická kategorie českého slovesa? In *Slovo a slovesnost* 27, 1966, s. 23-28.

Poldauf, I. Podíl mluvnice a slovníku na problematice slovesného vidu. In *Studie a práce lingvistické I*. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1954, s. 200-223.

Poldauf, I. Souhrnný pohled na vid v nové češtině. In *Slovo a slovesnost* 25, 1964, s. 46-56.

Poldauf, I. Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině. In *Slovo a slovesnost* 15, 1954, s. 49-65.

Rejzek, J. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2001.

Skoumalové, Z. O komplexní analýzu verbální prefixace. In *Kapitoly ze srovnávací mluvnice ruské a české III*. Praha: Academia, 1968, s. 153-231.

Svozilová, N. - Prouzová, H. - Jirsová, A. *Slovesa pro praxi*. Praha: Academia, 1997.

Šlosar, D. *Slovotvorný vývoj českého slovesa*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1981.

Šmilauer, V. Slovesný vid a způsob slovesného děje. In *Hovory o českém jazyce*. Praha: Prometheus, 1940, s. 65-79.

Štícha, F. Sekundární imperfektiva v současné češtině: systémovost, úzus, gramatičnost. In *Život s morfémy. Sborník studií na počest Zdenky Rusínové*. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2004.

Uher, F. *Slovesné předpony*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně, 1987.

RESUMÉ

Diplomová práce se zabývá problematikou slovesného vidu a způsobu slovesného děje. Jejím záměrem je popsat afixy, které se využívají jednak jako prostředky odvozování deverbativních sloves a jednak jako prostředky tvoření vidových dvojic. Práce je rozdělena do pěti kapitol: 1. Úvod, 2. Slovesný vid, 3. Způsob slovesného děje (aktionsart), 4. Konkurence afixů při tvoření vidových dvojic a odvozování sloves různých kategorií způsobu slovesného děje, 5. Shrnutí. Při analýze významů a funkcí afixů (*-nou-*, *-a-*, *-va-*, *do-*, *na-*, *nad-*, *o-*, *ob-*, *od-*, *po-*, *pod-*, *pro-*, *pře-*, *před-*, *při-*, *roz-*, *s-*, *u-*, *v-*, *vy-*, *vz-*, *z-*, *za-*) byly využity příklady sloves z Českého národního korpusu. Provedením rozboru jsme dospěli k závěru, že 19 z 23 zkoumaných afixů plní kromě slovotvorné funkce i funkci gramatickou, jsou prostředkem tvoření vidových dvojic.

The dissertation deals with the question of verbal aspect and manner of verbal action. The aim is to describe affixes, which are used as means of verbal derivation and formation of aspectual pair. The present study is divided into five chapters: 1. Introduction, 2. Verbal aspect, 3. Manner of verbal action (aktionsart), 4. Competition between affixes in the process of aspectual pair formation and derivation of verbs of various categories of verbal action manner. 5. Summary. The affix analysis (*-nou-*, *-a-*, *-va-*, *do-*, *na-*, *nad-*, *o-*, *ob-*, *od-*, *po-*, *pod-*, *pro-*, *pře-*, *před-*, *při-*, *roz-*, *s-*, *u-*, *v-*, *vy-*, *vz-*, *z-*, *za-*) is based upon the material of the Czech National Corpus. The analysis results discover, that nineteen of twenty-three surveyed affixes except derivational function also have grammatical function, they represent the means of aspectual pair formation.

KLÍČOVÁ SLOVA

sloveso, vid, způsob slovesného děje, vidová dvojice, odvozování
sloves, imperfektivizace, perfektivizace, sufix, prefix